Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

VAGN NYGAARD

Slottet i skoven

Vejlefjord i hundrede år

1. marts 1900 - 1. marts 2000

Slottet i skoven

Vejlefjord i hundrede år

Foto på forsatsen:
Dette billede, der har sin faste plads på Vejlefjord, er fotograferet på rejsegildedagen i november 1898. Når der kom til at gå yderligere femten måneder før indvielsen, skyldtes det den store konflikt på arbejdsmarkedet i 1899. (Vejlefjord Center).

Foto på bagsatsen:
En af de store festdage på Vejlefjord Sanatorium først i 1900-tallet. Det er forfatterens gæt, at billedet kan være taget på 25 årsdagen for professor Chr. Saugmans banebrydende tale om sanatorietanken i Den almindelige danske Lægeforening i 1895 – det vil sige 29. august 1920. På denne dag blev en buste af Saugman afsløret i parken. Foto: R. K. Larsen (Vejle byhistoriske arkiv).

Slottet i skoven

Vejlefjord i hundrede år
1. marts 1900 - 1. marts 2000

Fortalt af
Vagn Nygaard

"Ny grokraft"

57 år som tuberkulosesanatorium
- Danmarks første -
30 år som nervesanatorium
nu center for udvikling og genoptræning

Udgivet på hundredårsdagen af
Vejlefjord Center for Udvikling og Genoptræning

Slottet i skoven
er udgivet af Vejlefjord Center for Udvikling og Genoptræning
i anledning af Vejlefjords 100 års jubilæum den 1. marts 2000
- med støtte af
Danmarks Lungeforening
(Nationalforeningen til Bekæmpelse af Lungesygdomme, stiftet 1901)
Birgit og Agner Haugs Fond, Vejle
Horsens Folkeblads Fond
Juelsminde Kommune
Vejle Amt
Vejle Amts Folkeblads Fond

Grafisk tilrettelæggelse og tryk: Jelling Bogtrykkeri A·S

Omslagsfotos:
Mads Flummer
Fotomontage (Vejlefjord Center)

ISBN: 87-987263-1-5

Indholdsfortegnelse

Forord 6
Ingen kan komme sig uden at ville det 8

I

En folkesygdom 10
De store navne 14
Chr. Saugman 20
Det første skridt 25
Det rette sted 29
Slottet i skoven 33
Rammerne fyldes ud 40
Kur og kurregler 44
Kirurgien kommer til 47
Livet indenfor murene 50
"Sort kasse" og legater 53
Navne, som huskes 56
Vejlefjord i litteraturen 60
Den ultimative succes 68

II

Fra tuberkuløse til nervøse 70
Mål og midler i arbejdet 73
En frugtbar tid 76

III

Den tredie epoke 78
Viljen til at satse 83
Ny livskvalitet 86
Ministeren blev selv patient 90
På sikker kurs 94
Efterskrift 96

Forord

Onsdag den 1. marts år 2000 er en mærkedag i dansk sundhedsvæsens historie. Det er da hundrede år siden, at Danmarks første egentlige tuberkulosesanatorium - Vejlefjord Sanatorium - i Stouby Skov nær Fakkegrav på nordkysten af Vejle Fjord blev åbnet. I et område, der med god grund regnes blandt de smukkeste i kongeriget.

Etableringen af Vejlefjord Sanatorium havde baggrund i et fremsynet initiativ blandt nogle af Den almindelige danske Lægeforenings fremtrædende medlemmer med senere professor Chr. Saugman, sanatoriets leder i de første 23 år, som den egentlige drivkraft.

Et årstid senere stiftedes Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse, og nu fulgte en lang række sanatorier ud over hele landet.

Med nedkæmpelsen af tuberkulosen som folkesygdom i de næste 40-50 år blev disse sanatorier overflødige til deres oprindelige formål, og mange af dem fandt anvendelse som uddannelsessteder, kursuscentre, hoteller m.v.

Men Vejlefjord Sanatorium forblev i et virke på sundhedsområdet, først som nervesanatorium gennem 30 år og derefter som genoptræningscenter for hjerneskadede patienter - Vejlefjord Center for Udvikling og Genoptræning.

Vejlefjord Centers bestyrelse har ønsket at markere hundredåret for den første etablering med udsendelse af en jubilæumsbog med tilbageblik på det virke, der har udfoldet sig i de naturskønne omgivelser siden åbningen 1. marts 1900. Bestyrelsen har overdraget denne opgave til forfatteren, tidl. chefredaktør Vagn Nygaard, Vejle.

Det er vort håb, at jubilæumsbogen vil blive modtaget som et bidrag til udvidelse af almen viden om det store og uegennyttige arbejde, der på de tre nævnte områder er udført på Vejlefjord til gavn for mennesker, der har måttet friste den skæbne at kæmpe mod alvorlig, nu og da udsigtsløs sygdom.

Bestyrelsen har haft den glæde og opmuntring at blive bakket kraftigt op i ønsket om at markere hundredårs-jubilæet med en bogudgivelse, og vi takker for beredvillig kontant støtte fra de bidragydere, der er nævnt forrest i bogen.

Vejlefjord, februar 2000

Bjarne Albæk
Bestyrelsesformand

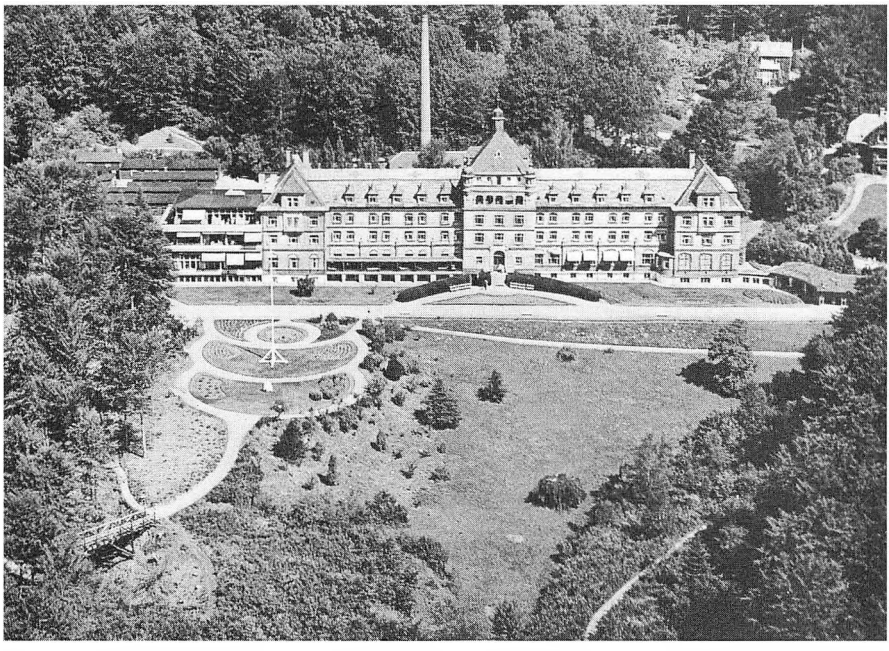

Vejle Amts Folkeblads fotograf Oscar Jensen tog dette luftbillede af Vejlefjord Sanatorium ved 50 års jubilæet i 1950. Billedet er taget fra fjordsiden. Broen til venstre i forgrunden er "Bedstemors Bro". (Vejle byhistoriske Arkiv)

Ingen kommer sig uden at ville det

Det var under ovenstående motto, Vejlefjord Sanatoriums stifter og første leder, overlæge, professor Chr. Saugman, i marts 1900 indledte sit højt værdsatte virke i det nye sanatorium, der havde rejst sig smukt og veldisponeret på den skovklædte fjordskrænt nær Fakkegrav.
"Nemo sanatur nisi volens". Sådan stod der på transparenterne, når sanatoriet i sine første år fejrede årsdagen for åbningen i 1900 - og nedenunder vistes et skjold med sanatoriets monogram: en opgående sol over tre bølgelinjer. Monogrammet var inspireret af stedet - fjordens bølger - og af solens betydning for helbredelsen. Sol, frisk luft - og vilje! For uden patienternes vilje til at arbejde med på helbredelsen ved at efterleve kurregler og behandlingsregler ville man intet resultat nå. Så var det omsonst. Derfor den bestandige understregning af betydningen af egen indsats:
"Ingen bliver rask uden at ville det" eller - lidt bredere formuleret:
"Ingen kommer sig uden at ville det".

Ikke alle kan blive helbredt. Det gjaldt i tuberkulose-tiden, det gjaldt for nervepatienter gennem tredive år og i dag for patienter i genoptræning.
Men man kan komme sig, få det bedre, forøge livskvaliteten, når man selv virker med.
Det er den lære, der stadig gælder på Vejlefjord. Derfor har Chr. Saugmans hundredårige anvisning fortsat vægt og betydning.

Vejlefjord Sanatorium - nu Vejlefjord Center - er en institution, der gennem sine hundrede år har brudt nye veje og åbnet op for nye erkendelser på sundhedsvæsenets område.
Gennem nogle år har vi her i landet diskuteret privathospitaler og betalingshospitaler, som om det var noget nyt og aldeles ukendt. Sådan er det ikke. Tanken er hundrede år gammel – eller mere end det. Vejlefjord Sanatorium var fra starten et privathospital og et betalingshospital!
Sådan måtte det simpelthen være for hundrede år siden, da der ikke var offentlige midler til at bygge sanatorier for. Dette store skridt

fremad på folkesundhedens område måtte bygge på det private initiativ og på privates offervilje. "Sanatorier for Brystsyge", der startede Vejlefjord, var et selskab bestående af aktionærer, der indskød kapital i foretagendet, men som demonstrerede deres filantropiske sindelag ved at lægge loft over rentetilskrivningen og med tiden lade både denne og aktiekapitalen indgå i en støttefond til optagelse af patienter, der ikke kunne betale døgntaksten selv. På dette grundlag blev Vejlefjord en foregangsinstitution for de mange folkesanatorier, der hastigt fulgte i kølvandet med dannelsen af Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmelse i 1901.

I Danmark er hospice-tanken ny. Mener vi. "Hospice" forstået som et sted, hvor mennesker, der ønsker det, kan tilbringe deres sidste tid i ro og under konstant omsorg.
Man kan i dag med nogen føje sige, at Vejlefjord som Danmarks første sanatorium for lungetuberkuløse i en vis forstand var et hospice - også. Formålet med virksomheden var at helbrede, ingen tvivl om det, men i adskillige situationer var det for sent at helbrede. Lungetuberkulosen høstede bredt - også på sanatorierne. Men for de dødsmærkede blev sanatoriet et hospice - forstået dengang og i dag som et sted, hvor man lindrer og trøster. For sådan var det også. Derfor var Vejlefjord for alle sine patienter et godt og trygt sted og for dem, der vendte tilbage til livet med helbredet genvundet helt eller delvis, et sted, man senere i livet tænkte tilbage på med glæde og taknemmelighed.

Og som i de 57 år med tuberkulosen også i de 30 år med de nervøse lidelser og siden slutningen af firserne som genoptræningscenter.
At helbrede - det var, og er, selvsagt hovedmålet, og hvor det ikke var og er muligt i fuldt omfang, da at lindre og trøste, opøve og indgive mod og vilje til at nå det højst mulige mål af livskvalitet.

På det punkt gælder det i dag som for hundrede år siden.
Med Chr. Saugmans ord:
Ingen kommer sig uden at ville det!

I

En folkesygdom

Hvor kræft- og hjerte/karsygdomme ved årtusindskiftet for de fleste står som de centrale helbredsmæssige udfordringer i dette land, er der ingen tvivl om, at det for hundrede år siden var lungetuberkulosen, der var den helt afgørende sygdomssvøbe blandt danskerne, men også i de fleste andre befolkninger i verden.
Der findes næppe den familie i landet, som ikke på den tid blev ramt af tuberkulosens anfald - direkte eller perifert. Danskere med en barndom i det tyvende århundredes første halvdel ved for det store flertals vedkommende at fortælle om familiemedlemmer i samme eller det foregående slægtled, som blev angrebet af tuberkulosen og - ofte - bukkede under for den.
Lungetuberkulosen bar den alment anvendte karakteristik af at være en *folkesygdom* med stor rette!

Længere tilbage i tiden var tuberkulosen en endnu mere udbredt dræbersygdom.
Den har været kendt i årtusinder under mange navne - *svindsot, lungesot, tæring, brystsyge* - eller på græsk *Phtisis,* beskrevet bl.a. af "lægekunstens fader", Hippokrates. Af alle tuberkulose-former har lungetuberkulosen til alle tider været langt den mest udbredte, og det er ikke tilfældigt, at den som folkesygdom er blevet jævnført med andre store katastrofer som kolera, pest og krige!
I den fransk-tyske krig 1870-71 faldt på tysk side 40.957 soldater, men alene i Preussen døde der i det samme tidsrum dobbelt så mange af tuberkulose. I samme område krævede kolera´en i de fyrretyve år fra 1831 til 1870 340.000 menneskeliv. I det halve tidsrum, nemlig fra 1875 til 1894, høstede tuberkulosedøden 1,7 millioner menneskeliv i Preussen. I Frankrig krævede den store folkesygdom over 90 år i det nittende århundrede og begyndelsen af det tyvende 9 millioner ofre, hvilket var femenhalv gange så mange som krigene og 22 gange så mange, som koleraen krævede af døde i den samme årrække. Der er ikke belæg for at tro andet, end at tuberkulosen havde forholdsmæssigt lige så mange ofre i Danmark.

På dette punkt har man måttet gisne sig til relevante tal for så vidt angår perioden før 1920-21, idet man først på dette tidspunkt fik en egentlig sygdoms- og dødsstatistik. Indtil da var tallene usikre, først og fremmest fordi man ikke mindst i landdistrikterne stadig betjente sig af ligsynsmænd uden lægelig kompetence og dermed evne til at anføre de specifikke dødsårsager.

Det er dog med rimelig stor sandsynlighed blevet anslået, at antallet af tuberkulose-dødsfald i midten af det nittende århundredes anden halvdel har været oppe omkring 9000 om året. Og da Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse blev stiftet i 1901 anslog folketingsmand, korpslæge i Søetaten, dr. Holger Rørdam, i en tale på et indledende møde, at på det tidspunkt skyldtes hvert sjette-syvende dødsfald i Danmark tuberkulose - svarende til 5000-6000 dødsfald om året ... eller mere end mæslinger, skarlagensfeber, difteri, strubehoste, influenza, gigtfeber, barselsfeber, syfilis og alkoholisme tilsammen.

Behandlingen af tuberkulosepatienter på sanatorier - Vejlefjord og hurtigt derefter også Nationalforeningens kystsanatorier - satte sig hurtigt mærkbare spor i dødsstatistikkerne. I 1920 døde i hele landet 10,62 tuberkuloseramte pr. 10.000 indbyggere. Denne dødelighed faldt i 1921 til 9,70, i 1922 til 9,49 og i 1923 til 8,96. De nævnte tal er totale størrelser for alle tuberkulosesygdomme. For lungetuberkulosen alene udgør de respektive 8,18 i 1920, 7,24 i 1921, 7,29 i 1922 og 6,97 i 1923. Disse tal bekræfter lungetuberkulosens rolle som den store dræber.
Omregnet i absolutte tal døde i 1922 3177 danskere af tuberkulose, i 1923 3016. De tilsvarende tal vedrørende ofre for lungetuberkulose de to nævnte år er henholdsvis 2437 og 2245.
Det er nærliggende på dette sted at sammenligne med de senest foreliggende tal fra Sundhedsstyrelsen (1998). Da blev der registreret 529 patienter med tuberkulose, heraf mere end 300 med lungetuberkulose. Frekvensen har været stigende de seneste år forårsaget af en gennemsnitlig højere tuberkuloseforekomst hos flygtninge og indvandrere end hos danske statsborgere. Tuberkulosens rolle som dødsårsag har været faldende med 51 tuberkulose-døde i 1996 og 42 i 1997 mod 84 i 1975.

Ud fra et samfundsøkonomisk synspunkt var de mange tuberkulose-dødsfald i århundredets begyndelse ikke alene om at optræde på negativ-siden. Det samme gjorde også den kendsgerning, at mange,

Emaljeskilte i gaderne med "Spytning forbudt" og spyttebakker med sandfyldte papirservietter på gulvene i hygiejnebevidste hjem dukkede op før 1900 som led i kampen mod tuberkulosen.(Foto: Privat)

som reddede livet, senere var stærkt invaliderede af sygdommen, at mange forsørgere blev revet bort i deres bedste alder, og at tuberkulosen hærgede særligt slemt mellem de nye årgange i 15-25 års alderen.

Sanatorie-behandlingen bærer en stor del af æren for den relativt hurtige og positive udvikling i tuberkulose-statistikkerne - både i henseende til antallet af nyanmeldte tilfælde og navnlig i antallet af dødsofre. Men også andre faktorer spillede ind. Det gjorde bl.a. den omstændighed, at de læger og sanatorie-medarbejdere, der stillede sig i spidsen for tuberkulose-bekæmpelsen, også var meget virksomme i folkeoplysningen om tuberkulosen og dens smittefare. Hvor tuberkulose-bacillen tidligere næsten uhindret kunne spredes i storbyernes tætbefolkede kvarterer med dårlige boligforhold og udpræget mangel på almen hygiejne, blev der nu råbt vagt i gevær med forbedring af boligforholdene adskillige steder, ligesom tidligere uskikke såsom uhæmmede hosteanfald i offentlige rum uden skærmende lommetørklæde og spytning på gader og fortove - ofte også gulve - blev påtalt. Det var dengang ved århundredskiftet, at emaljerede gadeskilte med "Spytning forbudt" dukkede op i adskillige byer ... og hvor der i dannede hjem anbragtes diskrete, hvidemaljerede spyttebakker i en krog på gulvene.

Det var kun begyndelsen. Som årene gik, blev folkehygiejnen en stadig vigtigere del af tuberkulose-bekæmpelsen og var side om side med de lægelige og sociale fremskridt, herunder ikke mindst folkeundersøgelserne, nye medikamenter som streptomycinet samt især Calmette-vaccinationerne, med til at udrydde lungetuberkulosen i Danmark som folkesygdom.
Et af de mest markante udtryk for denne sejr over den århundredgamle sygdomssvøbe i vort land var, at de majestætiske sanatorier, som satte deres præg på adskillige af vore kystområder, og som var tænkt, planlagt og udført med entusiasme og ildhu som led i en virkelig folkesag for landet, nu havde udtjent deres rolle og kunne overgå til andet formål.

De store navne

En mere indgående beskrivelse af udviklingen i tuberkulose-bekæmpelsens historie ligger emnemæssigt uden for denne bogs rammer, men et lille forsøg skal dog gøres med udgangspunkt i de mange forskellige, ofte fremmedartede navne, der identificerede Vejlefjord Sanatoriums kurveje i den store park - og som stadig ses den dag i dag.

Frisk luft og motion var en meget væsentlig del af sanatorie-behandlingen - og derfor måtte der mange spadserestier til, inddelt i forskellige sværhedsgrader med mindre eller større stigninger.
Sanatoriets første overlæge og leder, legendariske professor Chr. Saugman, opkaldte sine kurstier efter nogle af tuberkulose-bekæmpelsens store og banebrydende navne. Det giver anledning til en kort præsentation af navnene og den indsats, de blev kendt for...

BODINGTONS VEJ
er opkaldt efter den engelske landsbylæge *George Bodington*, der i 1840 udgav et skrift om behandling af lungesvindsot. Han understregede heri betydningen af rigelig og nærende føde samt rigelig bevægelse i ren, kold og tør luft til bekæmpelse af brystsygen.

MAC CORMACS VEJ
er opkaldt efter den irske læge *Henry Mac Cormac* i Dublin. Han praktiserede en lære om friluftsbehandling af feber og febersyge samt brystsyge fremkaldt af inficeret udåndet luft. Den rene, friske og ubesmittede luft, til alle tider og alle steder, var forudsætningen for helbredets bevarelse, hvorfor man efter hans anvisninger altid bør sove for åbne vinduer. Dertil motion og anden kropslig udfoldelse.

WILLIAMSVEJ
er navngivet efter den kendte engelske tuberkuloselæge *Charles Theodore Williams,* der var læge ved det første britiske sygehus - i Brompton - etableret alene med tuberkulose-behandling for øje. Williams besøgte Vejlefjord Sanatorium et par år efter dets etablering og gav det en meget flot karakter i en artikel i Englands førende lægetidsskrift.

LAËNNECSVEJ
har navn efter den franske læge *R.T.H. Laënnec,* der kom til at navngive tuberkulosen. Han påviste i begyndelsen af attenhundredtallet, at de små knuder, der kan konstateres i lungerne hos svindsotpatienter, er nydannelser fremkaldt af sygdomsbacillernes giftige udladninger. Det samme gælder de såkaldte ostede stoffer, der optræder i lungevævet i de såkaldte kaverner hos brystsyge. Laënnec brugte det latinske udtryk "tuberkler" for de små knuder i brystet og, i dansk oversættelse, "småknudesyge" eller "småknoldesyge" om lidelsen ... på latin "tuberkulose".
Senere opfandt han stetoskopet som et velegnet lytteapparat ved lungeundersøgelser.

VILLEMINS HØJ
er opkaldt efter en anden franskmand, *Jean Antoine Villemin,* som i 1865 påviste, at brystsyge kunne overføres fra mennesker til kaniner og dermed måtte antages at være smitsom. En væsentlig konstatering med henblik på den senere bekæmpelse af bl.a. kvægtuberkulosen, som i Danmark kom til at gå hånd i hånd med tuberkulosebekæmpelsen iøvrigt.

ROBERT KOCHSVEJ
er anlagt til minde om den tyske forsker *Robert Koch,* der i 1882 som den første påviste tuberkelbacillen og dermed lagde grunden til de følgende års målrettede indsats for dens bekæmpelse. I 1890 fremstillede han tuberkulinet, der med sin evne til at påvise reaktionsstoffer i individer, som har været udsat for smitte med tuberkulose, blev et vigtigt led i forebyggelsesarbejdet.

BERNHARD BANGS HØJ
er navngivet til erindring om den ansete danske veterinær *Bernhard Bang,* som i 1880'erne udviklede en metode til at anvende tuberkulinet ved konstatering af tuberkulose hos kvæg. Denne metode fik en afgørende betydning for de følgende årtiers indsats mod kvægtuberkulosen i Danmark.

BREHMERSHØJ
er opkaldt efter den schlesiske læge *Hermann Brehmer,* der indførte den såkaldte "bjergterapi" i den tidlige tuberkulose-behandling - tesen om, at brystsyge patienter med helsebringende virkning skal opholde sig i tynd og ren bjergluft og være underkastet streng disciplin i forbindelse med behandling og genoptræning. Brehmer anlag-

Oprindeligt kort over stianlægget ved Vejlefjord med de mange kendte navne fra tuberkulosens bekæmpelse. Stianlægget nåede med tiden en samlet længde på 20 km. (Vejlefjord Center)

de den berømte tuberkulose-helbredelsesanstalt Görbergsdorf i Riesengebirge i Böhmen, hvor også adskillige danske patienter blev behandlet gennem årene. Blandt disse også Vejlefjord Sanatoriums stifter og første overlæge, Chr. Saugman, der efter at være blevet behandlet af Brehmer blev hans assistent i nogle måneder.

DETTWEILERSVEJ
skylder sit navn den tyske læge *Peter Dettweiler*, der som ung læge kom til Görbersdorf for i lighed med Chr. Saugman at blive behandlet for sin egen tuberkulose, men siden knyttedes til kurstedet som ansat læge. I 1870'erne blev Peter Dettweiler selv overlæge ved et nyt kursted, Falkenstein, i Taunusbjergene. Her udviklede han en moderation af Brehmers strenge kur-teorier indbefattet den såkaldte frilufts-liggekur, der betingede, at selv svage patienter kunne opholde sig i fri luft både sommer og vinter. Det var de velbekendte *liggehaller* - overdækkede, men åbne mod syd og med årene karakteristiske for næsten alle sanatorier - som dermed holdt indtog i behandlingen af tuberkuløse patienter. Det var også tilfældet på Vejlefjord.

FINSENSVEJ
bærer sit navn efter den danske læge og nobelpristager *Niels R. Finsen*, der som den første på videnskabeligt grundlag tog lysbehandling i anvendelse mod forskellige sygdomme, bl.a. hudterbukulose - Lupus. Finsen blev grundlægger af strålebehandlingen i dansk lægevidenskab og slog dermed sit navn fast for eftertiden. Han medvirkede aktivt, da Vejlefjord Sanatorium kort efter starten indrettede et midlertidigt hus for sol- og strandbade, afløst i 1905 af sanatoriets badeanstalt.

REISZVEJ
opkaldtes efter overmedikus ved Frederiks Hospital, professor i intern medicin *Carl Reisz*, som var blandt de allerførste, der meldte sig i rækkerne til rationel bekæmpelse af lungetuberkulosen. Det var på hans initiativ og i hans hjem, et første møde om sanatoriesagen i Danmark med deltagelse af en række fremtrædende læger blev afholdt den 22. april 1895. Blandt deltagerne i mødet var også Chr. Saugman, Vejlefjord Sanatoriums første overlæge og leder, som påtog sig hvervet at fremlægge sagen for et møde i en større kreds 29. august 1895.

H. C. JACOBÆUSVEJ
har fået navn efter den svenske læge *H. C. Jacobæus*, der udtænkte en metode til overbrænding af sygdomsfremkaldte sammenvoksninger af lungehinden, som i nogle tilfælde hindrede anvendelsen af den såkaldte "lungepustning", som Chr. Saugman var foregangsmand for.

FORLANINISVEJ
er opkaldt efter den italienske tuberkuloselæge *Carlo Forlanini*, der først udviklede lungepustnings-metoden - eller pneumothorax-behandlingen, som er dens videnskabelige navn.

ROLLIERSVEJ
er et minde om den schweiziske læge *Auguste Rollier*, der var en foregangsmand med hensyn til lysbade i naturligt sollys (helioterapi), og som et par år efter etableringen af Vejlefjord Sanatorium oprettede en sidenhen verdens-anerkendt klinik og arbejdsterapeutisk kuranstalt i Leysin. Rolliers højfjelds-solkur dannede model for den lysbadeanstalt, der etableredes på Vejlefjord ved sanatoriets udbygning i 1916.

TURBANSVEJ
har sit navn efter efter den tyske tuberkuloselæge *Karl Turban*, der havde samarbejdet både med Robert Koch i Berlin og med Dettweiler i Falkenstein. I 1889 blev han leder af det lukkede kursted i Davos, hvor han med noget nær militærisk præcision, men med gode resultater, gennemførte en nøjagtig og strengt respekteret inddeling af kurdagene. Han var tillige banebrydende med påvisning af lungetuberkulosens typiske forløb i stadier.

P. CARL PETERSENSVEJ
har navn efter en af Vejlefjord Sanatoriums store velyndere, grosserer *P. Carl Petersen*, Nordisk Kaffekompagni, der skænkede en legatformue - først i form af et lånefond, senere som legat - til behandling af patienter på Vejlefjord Sanatorium. Han havde som yngre selv været ramt af tuberkulose, men genvandt helbred og arbejdsevne under ophold på Vejle Fjord under Chr. Saugmans kyndige behandling. Det glemte han aldrig.

ANDRE NAVNE
på veje og lokaliteter henfører til personer, der har nær personlig tilknytning til Vejlefjord Sanatorium. *Chr. Saugman* har selvforståeligt

fået en vej - "Saugmansvej" - opkaldt efter sig, og det samme har hans efterfølger som sanatoriets leder, overlæge, dr. med. *Johannes Gravesen*, med "Gravesensvej".
"Hagemannsvej" er opkaldt efter den ansete fabriksejer *G.A. Hagemann*, der var forretningsfører for sanatorieselskabet efter stiftelsen og formand for sanatoriet fra 1902 til sin død i 1916. "Grev Frijsvej" henviser til lensgreve *Mogens Frijs*, Frijsenborg, der i 1896 villigt afstod de 69,5 tdr. land i Stouby Skov til Vejlefjord-sanatoriet for en pris af 40.000 kroner.

Blandt kurvejene finder man også "Røntgenvej", "Øster Farimagsvej" og "Vester Farimagsvej", der, som navnesammensætningen "far-i-mag" antyder, var blandt de lettest passérbare uden nævneværdige stigninger. Omvendt var "Sneglebakken" en motionsmæssig udfordring, som - vel gennemført - indikerede, at nu var udskrivning og hjemsendelse forestående. Og så var det tid at slå en mønt i "Pengetræet" - til tak for veloverstået kur ... og i håb om ikke at vende tilbage!
Det gamle "pengetræ" væltede for adskillige år siden, og den nederste del af stammen med de mange mønter helt tilbage fra begyndelsen af 1900-tallet står i dag i konserveret stand i hovedbygningens forhal. Et nyt pengetræ har været i brug i adskillige år - for skikken lever stadig - men det brækkede midt over i den hårde decemberstorm et par uger før årtusindskiftet ...

De smukke og idylliske omgivelser gav inspiration til navne som "Himmerigsbakke", "Himmerigs Skrænten" og "Himmerigshus" (den tidligere gartnerbolig) - himmeriget var jo ikke uden grund en nærværende realitet på den tid og på dette sted - mens "Kongens Nytorv" og "Kongelogen" gav mindelser om det fjerntliggende København.
Endelig skal nævnes "Brædmers Plads", der er navngivet efter sanatorietiden til minde om chefpsykolog Jørgen Brædmer, der i 1985 startede genoptræningen af hjerneskadede på Vejlefjord (død 1990).

Chr. Saugman

Uanset at lungetuberkulosen forlængst har mistet sin status som "folkesygdom" og tuberkulosesanatorierne af samme årsag er nedlagte eller omdannede til andre formål, så vil navnet *Chr. Saugman* til sene tider være knyttet til dansk tuberkulosebekæmpelse i almindelighed og til Vejlefjord Sanatorium i særdeleshed.
Chr. Saugman kom om nogen til at stå i spidsen for den glorværdige danske indsats mod lungetuberkulosen og i forbindelse hermed for etableringen af tubekulosesanatorier i Danmark. Fra indvielsen i 1900 og frem til sin død i februar 1923 var han Vejlefjord Sanatoriums lysende lederskikkelse - dybt respekteret af sine lægekolleger og elsket og afholdt af sine patienter.
Hans inderlige forbundethed med det sanatorium, som han med sin utrættelighed og faglige overbevisning havde kæmpet for at få etableret, og som han med sin flid og dygtighed gjorde kendt og beundret, kom efter hans død til udtryk ved, at hans båre blev gravlagt i sanatoriets park - nærmere betegnet i "Villemins Høj", hvor også hans hustru senere begravedes. Mindestenen på højen blev fundet på grunden og kunstnerisk tildannet af J.Th. Skovgaard.
Chr. Saugman var født i 1864 på Korselitse på Falster, hvor hans far var godsforvalter. I 1882 blev han student fra Herlufsholm, og han gav sig straks efter i kast med den medicinske uddannelse. Han gennemførte studiet med stor energi og stædighed, selvom han allerede som student havde fået konstateret lungetuberkulose. Embedseksamen i 1889 blev bestået med første karakter og udmærkelse, og Saugman kastede sig straks ud i en tillægsuddannelse som kirurg. Denne uddannelse blev afbrudt, fordi Saugmans brystsyge forværredes, og han besluttede derfor at søge helbredelse på "Görbersdorf" i Riesengebirge i Bøhmen, hvor han på een gang kunne få behandlet sin sygdom samt studere den meget specielle behandlingsteknik, som helbredelsesanstaltens leder, den schlesiske læge Hermann Brehmer, havde udviklet for lungetuberkuløse under betegnelsen "bjergterapien". Under sin kur opnåede Chr. Saugman at få beskæftigelse på hospitalet som assistent for dr. Brehmer, hvorved han blev dybt engageret i behandlingen af lungetuberkulosen.
Efter sin helbredelse for tuberkulosen og hjemvendt til Danmark etablerede Chr. Saugman sig i 1892 som praktiserende læge i Horsens. Men han kunne ikke slippe tuberkulosen. Med stadig stærke-

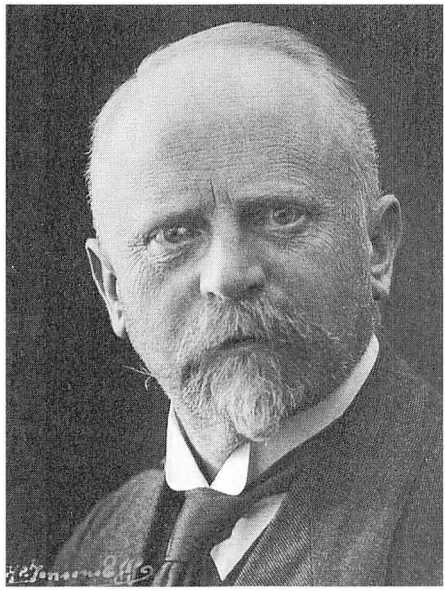

Chr. Saugman (Vejle byhistoriske Arkiv).

re ildhu gik han - i tale og skrift - ind i diskussionen om nye behandlingsformer, og han var blandt de første til at pege på betydningen af et sanatorium i Danmark. Det var i 1894. Den 29. august året efter var Saugman indleder på et møde i Den alm. danske Lægeforening, og det var på dette møde, kursen blev sat mod etableringen af sanatorier i Danmark.

Sanatorie-tanken havde mange forkæmpere og gode støtter, men Chr. Saugman blev med sin ildhu, sit organisationstalent og sin tillidvækkende personlighed den afgørende banebryder.

Så personligt engageret i sagen i alle dens detaljer og faser var Saugman, at han havde svært ved ikke at give sit besyv med også om delplaner, som det var overladt andre at tage vare på. Det kunne føre til gnidninger, og det er ikke forholdt eftertiden som en hemmelighed, at samarbejdet mellem Saugman og den økonomiansvarlige forretningsfører og senere bestyrelsesformand, G.A. Hagemann, en overgang var nær bristepunktet. Siden, da Saugman blev fuldt optaget af sit virke som sanatoriets lægelige chef, blev forholdet mellem de to atter det bedste.

Midt i det krævende arbejde på sanatoriet tog Saugman sig tid til også på anden vis at tjene tuberkulosebekæmpelsens sag. Han skrev afhandlinger og lærebøger - bl.a. om diagnosticeringen af lunge-

tuberkulose. Allerede i 1901 - året efter Vejlefjord Sanatoriums indvielse - var han blevet udnævnt til titulær professor.
Da Saugman 16. december 1916 fyldte 50 år, blev han genstand for stor hyldest - bl.a. i form af et smukt festskrift, udgivet af venner, medarbejdere og patienter og med omkring 400 signaturer.
I 50 års jubilæumsskriftet fra 1950 fik Chr. Saugman - 27 år efter sin død - følgende smukke omtale:

> "Saugman var en ildsjæl. Med sjælden iver og ildhu gik han op i sin gerning. Evig og altid var han på færde for at påse, at alt gik, som det skulle på det sanatorium, der var hans ét og alt og under hans ledelse nåede en særdeles anerkendt position. Med myndighed overvågede han patienterne og vidste at sætte sig i respekt. Gennem sin tro på livet indgød ham dem vilje til at komme sig. Og de bøjede sig for hans vilje og mødte ham med hengivenhed og tillid, fordi de forstod, at hans strenghed var udsprunget af hans varme ønske om at hjælpe dem".

Chr. Saugman var en troende kristen og bekendte åbent sin tro. Det gjorde han stærkt og direkte få dage før sin død i februar 1923, da han skulle gennemgå en operation for en galdestenslidelse på Rigshospitalet.

I et brev til hver enkelt kurgæst på Vejlefjord Sanatorium og under overskriften "Kære Venner" skrev han:

> "Jeg vil gerne bede Dem hver og én - og under min sygdom har jeg ofte i tankerne gjort stuegang fra seng til seng - modtage en sidste hilsen med ønsket om alt godt for Dem, om bedring og helbredelse, så De kan vende hjem til Deres kære og Deres gerning og igen tage livskampen op. Men jeg ønsker mere end dette: Jeg ligger nu her og ser den operation, hvis farlighed er mig fuldt bevidst, i møde med den største frimodighed; det er ikke, fordi jeg er en stærk karakter, men ene og alene, fordi jeg ved, at min synd er udslettet for Jesu skyld, at jeg er i Guds hånd, og at Han vil lede alt til det bedste, og fordi jeg ved, hvor jeg går hen, om jeg skulle dø ...".

Professoren, videnskabsmanden, lægen og sanatoriestifteren opfordrer stærkt og direkte hver enkelt til at overveje sit forhold til Ska-

Chr. Saugmans arbejdsbord i hjemmet i overlægevillaen. Familieportætterne er grupperet omkring det store Kristus-billede og "hjemmealteret" med englen, der beskytter barnet (Steno-Museet)

beren og stræbe mod med Paulus at kunne sige: Hvad enten jeg lever eller dør, hører jeg Herren til!

Og han slutter:

> Måtte det ske for enhver enkelt af Dem! Og om dette brev kunne hjælpe en og anden til at få det sådan, vil det inderlig glæde mig, når vi engang mødes i Paradis!
> Guds fred!
> Hjærtelig hilsen til hver især.
> Deres hengivne "profet"
> *Chr. Saugman*

Brevet er dateret 2. februar 1923.

Fjorten dage senere - 16. februar - stedtes Chr. Saugman til hvile i Willemins høj i Vejlefjord Sanatoriums Park - tæt ved fjorden på det sted, han tidligt havde udset sig som hjemsted for Danmarks første tuberkulosesanatorium, og som han siden havde viet alle sine kræfter.

Saugmans enke, Augusta, døde i 1929. Af parrets fire børn, to sønner og to døtre, blev sønnen Axel selv en anset læge med speciale i den medicinske lysbadebehandlings helbredende virkninger og opfinder af en kulbuelampe, der fik navnet "Saugman-lampen". Sønnen Aage blev direktør på Palsgaard Savværk i Hampen.

Det første skridt

Tanken om etablering af sanatorier i Danmark for brystsyge patienter begyndte at tage form i 1870'erne, da det blev kendt, at man i udlandet, hovedsageligt Tyskland og England, havde gjort gode erfaringer med sådanne hospitaler. Det samme gjaldt de kursteder, der for det velhavende klientel tilbød ophold ved Rivieraen, på de vestindiske øer, Korsika eller Madeira.
Det var lægen Sophus Engelsted, der kraftigst tog til orde for etablering af en helbredelsesanstalt for kirtelsvage (skrofuløse) børn, og resultatet af hans indsats tog form i 1875, da Kysthospitalet på Refsnæs toges i brug med sigte netop på børn med kirtel-tuberkulose. Eksemplet smittede, og i 1890 begyndte Københavns Kommune i sommertiden at sende kirtelsyge børn til Snogebæk på Bornholm. Senere i 90'erne tog den daværende ejer af Palsgaard, prins Emil von Schoenaich-Carolath-Schilden, til orde for etablering af et kystsanatorium ved Juelsminde, men dette blev dog først realiseret i 1902, da Palsgaard havde skiftet ejer ved baron Fritz Wedel-Jarlsbergs overtagelse af herresædet.

Erfaringer med egentlige friluftskure mod tuberkulosen var i løbet af 80'erne gjort på Silkeborg Vandkuranstalt af overlæge Fr. E. Klee, og i 1887 fremsatte lægen J. Liisberg efter besøg i Görbersdorf og Falkenstein i "Ugeskrift for Læger" et direkte forslag om oprettelse af danske sanatorier for brystsyge. Han havde Kalø i tankerne som et velegnet sted til formålet. Kort efter ventileredes tanken om et sanatorium ved Sorø i det samme tidsskrift af dettes redaktør, hygiejnikeren V. Budde, på baggrund af en allerede udarbejdet byggeplan, udfærdiget af arkitekt, professor Vilh. Dahlerup.

Sådan tegnede billedet sig så nogenlunde, da læge Chr. Saugman med stor vitalitet gik i spidsen for at realisere sanatorietanken i Danmark. Skønt Saugman hurtigt måtte koncentrere kræfterne om sit Vejlefjord-sanatorium, spillede han i årene forud en meget central rolle i sanatorie-sagen som sådan. Efter V. Buddes død blev han sanatorie-sagens fremmeste talsmand, og i 1894 fremkom han med en række synspunkter om, hvordan et dansk sanatorium burde indrettes - og navnlig hvor det burde placeres. Han nævnte flere forskellige muligheder, men lagde ikke skjul på, at han for sit eget ved-

kommende ville foretrække en velegnet plads på nordsiden af Vejle Fjord tæt ved Fakkegrav Handelsplads. Her nævntes Vejlefjord Sanatoriums kommende hjemsted for første gang offentligt ...

Chr. Saugman høstede det resultat af sin artikel, som han ønskede. Sanatorie-diskussionen kom nu i gang for alvor, og der fremkom i den følgende tid adskillige indlæg i dagspressen samt i "Ugeskrift for Læger". I et af disse indlæg slog en diskussionsdeltager, Fr. Pontoppidan, til lyd for, at der snarest blev nedsat en komité til at arbejde målrettet videre med spørgsmålet. Det forslag vandt bifald - og dermed var den store sag sat på skinner.
Den 22. april 1895 holdtes det første møde på initiativ af den tidligere overmedikus ved Frederiks Hospital, professor i intern medicin Carl Reisz. I indbyderens eget hjem samledes en snæver kreds bestående af den tidligere overlæge ved Kommunehospitalet i København, professor Frederik Trier, dennes efterfølger som overlæge ved Kommunehospitalet, Johannes Mygge, kredslæge Kristian Carøe, korpslæge Fr. Lützhøft og Chr. Saugman. De dannede på mødet en foreløbig komité, som derefter tiltrådtes af overmedikus, professor Christian Gram, Frederiks Hospital, og overlæge V. Schepelern.
På mødet fremlagde Saugman et helt udkast for et sanatorium indrettet til 65 patienter, som med moderne indretning, herunder elektrisk lys, var anslået til at kunne etableres for 250.000 kroner.
Med sagen således belyst gennem et udarbejdet projekt tog begivenhederne fart. Der var enighed om, at der måtte etableres et selskab til at drive et sanatorium, og at man som udgangspunkt ville vælge en helbredelsesanstalt for bemidlede patienter, således at driftsgrundlaget kunne tilvejebringes ved patienternes betaling for deres ophold. Der lød flere røster for at lade sanatoriet sigte på ubemidlede patienter, men der opnåedes enighed om, at det måtte blive den næste opgave. Tillige besluttedes det at nedsætte en kreds af kendte personer, der kunne indbyde til tegning af bidrag, og at man straks måtte udpege en kyndig forretningsfører for den økonomiske side af sagen. Valgt til denne post blev på professor Carl Reisz´ forslag en indflydelsesrig mand fra forretningsverdenen, fabriksejer G. A. Hagemann. Han foreslog, at man startede foretagendet i form af et andelsselskab, hvilket der var tilslutning til. Selskabsformen ændredes dog hurtigt til aktieselskab. Der var endvidere enighed om i første række at tegne bidrag hos læger.
Man havde nu et udformet program klart til forelæggelse i et møde i Den almindelige danske Lægeforening den 29. august 1895, og Chr. Saugman blev betroet opgaven at forelægge sagen.

Mødet blev vellykket og kan af eftertiden betragtes som den egentlige platform for afsættet mod sanatorier i Danmark. Selvom Chr. Saugman naturligt nok tog udgangspunkt i sin plan ved Fakkegrav, rakte hans foredrag videre, idet det bl.a. rummede et forslag om at etablere et samfund til bekæmpelse af tuberkulosen. Her tegnedes så at sige silhuetten af den senere Nationalforening til Tuberkulosens bekæmpelse!
Denne tanke understøttedes af flere udsagn om, at der også hurtigst burde etableres sanatorier for ubemidlede.
Den almindelige danske Lægeforening kunne derefter i fuld enighed lade den udtalelse udgå fra mødet, at oprettelsen af et sanatorium for brystsyge her i landet måtte anses for at være et påtrængende nødvendigt led i foranstaltningerne til bekæmpelse af tuberkulosen. Det vedtoges tillige at udvide komiteen med henblik på planerne om sanatorier for ubemidlede. På mødes indbetaltes der på stedet 10.300 kroner i bidrag til andelsselskabet, medens lægeforeningen tegnede sig for 10 andele a 100 kr. Det besluttedes også i denne første fase, at sanatorieselskabets filantropiske karakter skulle tilkendegives ved, at der aldrig måtte udbetales mere end fire procent i udbytte til kapitalindskyderne.
Til formand for den nu færdigkonstituerede komite valgtes professor Carl Reiz, og der nedsattes et forretingsudvalg til yderligere tegning af andelskapital til selskabet, der fik navnet "Sanatorier for Brystsyge" med den heri liggende understregning af, at det ikke skulle blive ved et sanatorium alene for bemidlede patienter.

Den 4. december 1895 holdtes det endelige konstituerende møde i selskabet - som i mellemtiden var omdannet til et aktieselskab - i Kirurgisk Akademis store sal. Til mødet var indbudt 32 aktionærer, der havde sagt ja til at indtræde i et repræsentantskab. Blandt disse var professor Bernhard Bang, der var kendt for sin indsats mod kvægtuberkulosen, dr. med. Knud Faber, højesteretssagfører Otto Liebe, den senere generaldirektør for statsbanerne Charles Ambt, industrimanden Vilhelm Jørgensen, grosserer D. Ohlsen, legatstifteren Holger Petersen og Emil Vett fra "Th. Wessel og Vett" (Magasin du Nord). Spindesiden repræsenteredes af enkegrevinde Sophie Brockenhuus Schack og admiralinde Nathalie Meldal.
Med mødet den 4. december 1895 og nedsættelsen af repræsentantskabet var hovedparten af det organisatoriske grundlag for etableringen af et sanatorium for bemidlede patienter på plads. Meget arbejde i så henseende forestod fortsat - herunder ikke mindst den endelige beslutning om sanatoriets placering.

Det videre forløb frem mod Vejlefjord Sanatorium behandles i et følgende kapitel, men den ideelle hensigt - oprettelse af flere sanatorier, også til ubemidlede patienter - var blevet udkrystalliseret i de mange møder og forhandlinger. Derfor hører det hjemme på dette sted at trække linjen videre til det arbejde, der iværksattes af "Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse", som blev navnet på det samfund, som Chr. Saugman havde talt for allerede i sit indlæg på mødet den 29. august 1895.
Det var folketingsmand og korpslæge i søetaten Holger Rørdam og dr. med. Carl Lorentzen, redaktør af "Dansk Sundhedstidende", der tog initiativ til stiftelse af en forening til tilvejebringelse af midler "til at bygge sanatorier for". Det var i efteråret 1900, og ideen slog an i brede kredse - opnåede bl.a. stærk tilslutning fra I.C. Christensen, dengang kultusminister. Det afgørende møde om sagen holdtes 16. januar 1901 på hotel "Phønix" i København, hvor der viste sig at være en positiv stemning blandt de indbudte mødedeltagere. Inden mødet var sluttet, var "Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse" dannet, Københavns overpræsident, V. Oldenborg, valgt til formand og en komite til at arbejde videre med sagen nedsat.
På dette sted kan det i korthed fastslås, at de gode hensigter for nationalforeningens virke blev nået. Nu rejste sanatorierne sig ud over landet - side om side med det første ved Vejle Fjord. Silkeborg Folkesanatorium med plads til 139 patienter indviedes den 30. august 1903 med dr. med. Sophus Bang som overlæge, og samme dag indviedes ligeledes Kvindesanatoriet i Ry med dr. med. Kr. Isager som lægelig chef.
Allerede den 5. december samme år fulgte det næste sanatorium, Haslev Sanatorium med 24 senge og overlæge Otto Helms som chef. I de følgende år skød de op ud over landet - sanatorier ved Nakkebølle Fjord, i Faksinge, Julemærkesanatoriet i Kolding, etableret af Julemærkekomiteen, men drevet af Nationalforeningen, Boserup Skov, Krabbesholm, Spangsbjerg ved Esbjerg, Hellerup, Bornholm, Færøerne, Fakse Ladeplads, Kalø Vig, Juelsminde m.m. fl. steder - nogle i Nationalforeningens regi, nogle udenfor - og dermed et fuldgyldigt billede af et land, der for alvor havde mobiliseret kræfterne mod århundreders største folke- og dræbersygdom.
Beretningen om tuberkulose-sanatoriernes vitale fremvækst overalt i Danmark i løbet af et enkelt årti hører hjemme blandt de stolteste fædrelandshistorier, vi kan opbyde i dette land ...

Det rette sted

Det nye aktieselskab "Sanatorier for Brystsyge" kunne notere store og hurtige fremskridt allerede fra starten i slutningen af 1895. På stiftelsesdagen forelå det oplyst, at der allerede var tegnet nær ved 170.000 kroner i aktiekapital, og det var derfor med god grund, at man straks etablerede selskabet med forskellige arbejdsudvalg til at gå videre med projektet om et sanatorium. Et programudvalg, som skulle udforme planerne for sanatoriets bygninger og indretning, fik hospitalsinspektør H.V.S. Gredsted, senere direktør for Københavns kommunale hospitaler, som formand. I udvalget fik endvidere Charles Ambt og professor C.M. Reisz sæde, og de indtrådte tillige i det særlige "pladsudvalg", der skulle tage stilling til sanatoriets beliggenhed. I dette udvalg blev formanden for Den almindelige danske Lægeforening, dr. med. G.F. Borch, udset til at besætte formandsposten, og naturligvis tiltrådtes udvalget tillige af Chr. Saugman med de store visioner og den stærke vilje.
I foråret 1896 holdt repræsentantskabet sit første ordinære møde, og her valgtes professor Frederik Trier, tidligere overlæge ved Københavns Kommunehospital, til formand. Desuden indsattes en direktion med C.M. Reisz, Chr. Saugman, G.A. Hagemann, Otto Liebe og D. Ohlsen. Med disse valg var "Aktieselskabet Sanatorier for Brystsyge" endelig fuldt formeret.
Og økonomien var i fortsat vækst som en afspejling af den store folkelige opslutning bag sanatorietanken. I foråret 1897 var aktiesalget nået op på næsten 215.000 kroner, og derudover var kommet en række gaver til en såkaldt "fripladsfond" samt andre gaver og legater, ligesom der efter ansøgning var afsat 100.000 kr. i bevilling på finansloven for 1896-97 til udbetaling, når opførelsesarbejdet var kommet i gang. Finansudvalgets daværende formand, Venstre-politikeren I.C. Christensen-Staby, den senere konseilspræsident, var hele planen overordentligt venligt stemt.

Det praktiske byggearbejde måtte imidlertid af gode grunde afvente pladsudvalgets endelige indstilling om den rette placering for et sanatorium. Chr. Saugmans indstilling var på forhånd kendt. Han havde endelig og afgjort besluttet sig for placeringen i Stouby Skov ved Fakkegrav, men dermed var sagen ikke sluttet. Der var mange meninger, og det blev vedtaget, at en endelig beslutning måtte bero

på en sammenligning mellem flere forskellige placeringsmuligheder. Man udsendte endog en opfordring til landets læger om at fremkomme med forslag om velegnede lokaliteter, hvilket kun medførte et par reaktioner.
Saugman havde selv, inden han bestemte sig personligt for Vejle Fjord-placeringen, undersøgt en række muligheder - bl.a. nogle områder nord for Århus, på Sydfyn og ved Silkeborg - men ingen af dem havde virket overbevisende på ham. Hans krav var, at stedet skulle være beliggende i et skovområde, på en sydvendt skråning med rigelig sol og i et terræn, der kunne honorere kravene om et net af spadserestier af vekslende sværhedsgrad. Saugman var ikke for ingenting elev af Brehmer - "bjerg-terapien"s førstemand ... Andre ønsker var, at sanatoriet måtte ligge inden for mindre end en dagsrejses afstand fra København, at det skulle være rimeligt isoleret fra omverdenen, men på den anden side ikke for fjernt fra lidt større byer. Beliggenhed og udformning skulle være sådan, at sanatoriets karakter af at være en helbredelsesanstalt blev prioriteret højst tænkeligt. Ingen måtte kunne indskibe sig i den forvildelse, at der i realiteten var tale om et bedre "kurhotel" ...

Saugman lagde i udvalget aldrig skjul på sin favoritplads ved Fakkegrav: en smuk sydvendt dalskråning, fuldstændig lukket til alle sider bortset fra åbningen mod syd mod den seks kilometer brede fjord, omgivet af smukke bøgeskove og udstrakte granplantager og i en natur så enestående og smilende, at mange endog satte den over området omkring Munkebjerg.
Saugmans entusiasme smittede af på de øvrige udvalgsmedlemmer, men ikke desto mindre blev i den følgende tid alle andre muligheder endevendt: Tisvilde Hegn, Hornbæk Plantage, Grib Skov, Rude Skov, Skarridsø, flere skovområder på Sydsjælland, sydkysten af Fyn, bl.a. ved Fåborg og Holstenshus, Stenderupskovene ved Kolding, flere muligheder ved Himmelbjerget, Munkebjerg, Andkær Skov samt Tirsbæk.
Det var næsten, som om Saugmans overbevisning om, at skoven ved Fakkegrav var det rette sted, vakte en vis trang til modsigelse hos nogle af udvalgets medlemmer, og Saugman måtte bl.a. kæmpe hårdt med overlæge Johs. Mygge fra Københavns Kommunehospital, der var den mest skeptiske i forhold til Fakkegrav-løsningen. Han fandt dalstrøget for snævert og så en risiko i, at hyppige tågedannelser i fjordområdet kunne skade de gode hensigter for en helbredelsesanstalt for brystsyge. Om der har spillet et mål af lokalpatriotisme ind i debatten afsløres ikke af de eksisterende kilder, men

man har naturligvis i eftertiden lov til at tænke sit i bevidstheden om, at den københavnske overlæge trak i retning af en placering i Nordsjælland, medens Saugman med sin baggrund i Horsens var overbevist om Østjylland og Vejle Fjord som rette sted ...
Mere betænkeligt var det, at arkitekt Fred. L. Levy havde indvendinger mod den påtænkte placering på selv skråningen. Den ville han fraråde.

Sådan gik diskussionen på en række møder, hvor efterhånden en længere række af de foreslåede muligheder andre steder i landet blev skudt i sænk.

Danmarks første sanatorium fik i 1904 det ensomt beliggende fyr ved Træskohage som nabo (Foto: Mads Flummer).

Og Saugman arbejdede ihærdigt videre. I et brev til formanden for pladsudvalget, dr. med. G.F. Borch, skrev han i et brev i april 1896, at

> *det må være rigtigt, at lægge sanatoriet her - thi en sådan kombination som ved Fakkegrav - en beskyttet, men dog solrig byggeplads med vid udsigt over skov og strand samt et til anlæg af en kurpark aldeles enestående terræn - finder De ikke her tillands i nærheden af kysten og vendt mod syd!*

Og så oprandt den afgørende dato: 14. juni 1896. Den dag var udvalget kaldt til møde i Stouby Skov, hvor Saugman nu kunne fremvise en mere rummelig byggeplads nærmere stranden end tænkt i de første planer. Samtidig viste det sig, at nogle indvendinger mod jordbundsforholdene ikke var bæredygtige, og udvalget kunne derfor enstemmigt udtale, at "den påviste plads i Stouby Skov ventelig vil være passende til anlæg af et sanatorium for brystsyge". Dermed havde Chr. Saugman sejren i hus - næsten! Det hører med til historien, at Saugmans hovedmodstander, dr. Mygge, forud havde erklæret at ville udtræde af udvalget, fordi han ikke ville dele ansvaret for en placering ved Fakkegrav, og at arkitekt Levy i sidste instans ikke kunne stemme for den endelige beslutning, selvom udvalget havde søgt at imødekomme hans synspunkter længst muligt ved den endelige placering af byggepladsen noget tættere på stranden end først påtænkt.
Beslutningen om sanatorieplaceringen blev truffet i udvalget på et møde den 20. september 1896, da pladsen ved Fakkegrav valgtes "som det bedste af de i forslag bragte steder til anlæg af et sanatorium" ...
Nu kunne man gå i gang med at realisere de store planer!

Slottet i skoven

Den del af Stouby Skov, som Chr. Saugman havde udset sig som hjemsted for det kommende sanatorium, tilhørte grevskabet Frijsenborg som en del af dettes besiddelse af Boller Slot ved Horsens med tilliggender.
Det var allerede på et tidligere tidspunkt konstateret, at lensgreve Mogens Frijs-Frijsenborg var positivt stemt for en arealafståelse til formålet inden for en ramme af 90-100 tdr. land for en pris, der var fastsat til 600 kr. pr. td. land. Efter den definitive beslutning om at rejse sanatoriet i Stouby Skov førte højesteretssagfører Otto Liebe og Chr. Saugman købsforhandlingerne med lensgreve Frijs, og resultatet blev, at man købte et areal på 69,5 tdr. land for 40.000 kr. Dette areal suppleredes med to køb i nabolaget - nemlig en husmandslod på tre tdr. land, "Himmerigshuset", der senere blev sanatoriets gartnerbolig, samt den lille gård "Over Rønsgaard" på godt otte tdr. land umiddelbart nord for byggegrunden. Disse to ejendomme erhvervedes for 17.500 kr, og sanatoriets samlede areal nåede dermed op på knap 81 tdr. land eller 44 ha.

Nu kunne man så gå i gang med at forberede byggeriet. Man startede i det små med nogle terrænarbejder i den fremtidige park samt plantning af granbevoksninger, for at den samlede nåleskovsbevoksning på stedet kunne få det ønskede omfang. Her skelede man igen til de udenlandske erfaringer fra især Tyskland, Görbersdorf og Falkenstein.
På det sted, man havde udvalgt sig til sanatoriebygningernes opførelse, udførtes også straks en række nivelleringsarbejder samt forberedende jordbundsundersøgelser. Hvor Chr. Saugman oprindeligt havde forestillet sig sanatoriet placeret i 56 meters højde over fjorden og ca. 800 meter fra denne, havde man nu udvalgt en placering i omkring den halve højde, men kun 450 meter fra stranden, og sanatoriet opført således, at facaden blev vendt i sydvestlig retning, hvilket ville give de bedste forhold i henseende til sollys året igennem.
De første forslag vedrørende anlægget rummede en forskrækkelse, idet en kalkulation viste, at opførelsesprisen ville nå op på næsten 380.000 kroner, og det var efter direktionens opfattelse mere, end der var driftsmæssigt belæg for. Byggeprogrammet måtte derfor

reduceres, således at man nåede ned i en opførelsespris omkring de 280.000 kroner.
Dermed var man nået så vidt, at der kunne udskrives en arkitektkonkurrence i begyndelsen af marts 1897. For de bedste besvarelser udsattes tre præmier på henholdsvis 1000, 700 og 500 kr. Der opstod efterfølgende en diskussion, bl.a. i i bladet "Arkitekten", med kritik både af præmiernes overskuelige størrelse og af den korte frist, der var sat for indsendelse af projekter. Bestyrelsen gav et par ugers fristforlængelse, og 15. maj 1897 var derefter dagen, da spændingen skulle udløses.
Der indkom 12 projekter, og allerede inden månedens udgang kunne bedømmelsesudvalget tildele arkitekt Alfred Møller, der var redaktør af "Arkitekten", og arkitekt Georg Rasmussen førstepræmien. Arkitekterne V.H. Hammer og C.E. Sylov tog sig af andenpræmien, medens arkitekt Vilhelm Dahlerup, der havde tegnet det ikke gennemførte projekt ved Sorø Sø, fik tredjepræmien sammen med inspektøren ved Sct. Hans Hospital, arkitekt Henry Meyer, og ingeniør A.C. Karsten, der senere blev Københavns stadsingeniør.
Saugman og Hagemann skulle nu forhandle sig frem til en aftale om gennemførelse af vinderprojektet. Det førte til en uforudset skærmydsel, da vinderne af tredjepræmien pludselig tilbød at lede det samlede byggearbejde uden at beregne sig honorar for det. Det var et tilbud, det var svært at sige nej til for et selskab, der opererede på et ideelt-filantropisk grundlag, men afgørelsen gav anledning til en ny debat, for arkitekt Alfred Møller var naturligvis ikke tilfreds med denne udgang af sagen, skønt han havde forståelse for sanatorieselskabets motiver.

Og dermed kunne byggesagen sættes i værk. Der blev udarbejdet arbejdsplaner, hospitalsinspektør Henry Meyer fik ansvar for byggeregnskabet, og som tilsynsførende bygningskonduktør ansattes arkitekt Olaf Christensen. I løbet af oktober måned kunne man gå i gang med de temmeligt omfattende jordarbejder, der frembød betydelige problemer som følge af manglen på veje i området. Hovedparten af byggematerialerne måtte sejles til byggepladsen. Man anvendte hovedsageligt lokal arbejdskraft fra Vejle amt, to murermesterfirmaer i Horsens delte således den store murerentreprise, og en af dem, der var aktiv med murskeen på stilladserne var den senere murermester i Stouby, Rasmus Jørgensen, der sidenhen blev Vejlefjords faste samarbejdspartner, og som iøvrigt stod for opførelsen af overlægevillaen.
Der blev taget kontakt med landskabsgartner Edv. Glæsel med hen-

blik på rådgivning vedrørende parkanlæggets etablering, og Henry Meyer og ingeniør Karsten blev på foranledning af Saugman sendt på orienteringsrejser til udlandet for at ajourføre sig med de nyeste tanker og ideer vedrørende sanatorie-indretning.
Det var omtrent på dette tidspunkt, da entreprenørarbejderne skulle gå i gang, at Chr. Saugman fik offentliggjort en større artikel om byggeriet i "Ugeskrift for Læger". Heri redegør Saugman både for sanatoriets ydre og indre karakteristika, når det stod færdigopført.

Han skriver:

> "Deltagerne i lægemødet i Fredericia (tidligere på året, red.) havde lejlighed til at beundre facaden (i skitseform, red.). Denne er senere blevet noget omarbejdet, idet på den oprindelige plan to fremspringende tårne gjorde en del af værelserne noget mørke. Sanatoriet fremtræder nu som en statelig treetagers bygning i renæssancestil med facade mod syd, ned mod fjorden. Man har valgt at samle alle de af syge benyttede lokaler i én stor bygning, dels af økonomiske hensyn, dels fordi en sådan centralisation i høj grad letter driften og kontrollen med patienterne. Generne ved den høje bygning ophæves ved en helt op til kvistetagen førende elektrisk elevator".

Og Saugman fortsætter om indretningen:

> "Lokalerne er ordnede således, at stueetagen, der er 7 alen høj, i sin østre fløj foruden kontorer, konsultationsværelse og laboratorium indeholder et større musik- og konversationsværelse, en læsesalon og spisesalen med tilhørende anretterrum o. desl.. Under spisesalen findes det store luftige køkken, med kaffekøkken og andre økonomilokaler; en meget kraftig ventilation af køkkenet vil forhindre, at spisesalen generes af madlugt. Hele den vestre del af stueetagen er beregnet til optagelses- og sygeafdeling, idet de herværende værelser hvert er forsynet med sin særlige balkon til brug for let febriciterende patienter; for de andre patienter findes øst for bygningen en stor liggehalle, med bagved denne liggende åben, overdækket promenade, i nær forbindelse med de fælles lokaler og forsynet med opvarmet garderobe og klosetter.

De øvrige etager er forbeholdt patientværelser - alle, med undtagelse af fire - anbragt mod syd langs en fælles korridor. På første sal findes et større rekonvalescentværelse samt boliger for inspektør og reservelæge. Der vil ialt blive ca. 70 værelser, deraf ca. 16 til to senge. Med undtagelse af stueetagen er bygningens to halvdele fuldstændig symmetriske, så at man er i stand til, om det måtte findes heldigt, at adskille de to køn. På hver etage findes klosetter, badeværelse og tekøkken. Den egentlige badeanstalt findes i kælderetagens vestlige del".

Saugmans beskrivelse rummer også en omtale af møbler, korridorer m.v., der vil blive gjort så "aseptiske" i formen som muligt, og særlig vægt lægges på de tekniske faciliteter, herunder at alle lokaler vil få elektrisk lys (man må huske, at vi stadig kun skriver 1897!), og at eneste brændselsfyrede ildsted i huset bliver stegekomfuret i køkkenet. Al "indfyring" iøvrigt henlægges til det i nogen afstand liggende kedelhus, så at patienterne ikke generes af røg, støv eller larm. Opvarmningen sker ved vand, der opvarmes af spildedamp - ført fra kedelhuset i underjordiske rør til et varmekammer i hovedbygningens kælderetage. Herfra fordeles varme til alle lokaler via "glatte, amerikanske, fritstående ovne", hvis varmeflade for at kunne tillade rigeligt brug af åbne vinduer, er 25 pct. større end efter normale forskrifter. Ventilationsluften udsuges via en ventilationsskorsten med elektrisk ventilator. I værelserne sker ventilationen især ved hjælp af åbne vinduer, idet man går ud fra, at enhver patient, der blot har været nogen tid på anstalten, hele året vil leve for mere eller mindre åbne vinduer.
Klosetterne vil blive indrettet med udskylning "efter de nyeste systemer", og alt "husvandet" samles til en kloak, der føres ud i stranden gennem en landgangsbro på så stor dybde, at "al gene dermed ophæves". Det var dengang!
Smittefaren i form af tuberkelbaciller vil man være særlig opmærksom på, og derfor indrettes et særligt rum til desinfektion af spytteglas, således at disses indhold koges, inden det føres ud i kloakken...

Og Saugman fortæller veloplagt videre om varmtvandsanlæg, badeanstalt med karbad for damer og herrer, douchebad med koldt og tempereret vand, svedebade m.m.. I afstand af hovedbygningen rummer en økonomibygning mekaniske værksteder, vaskeri med alle hjælpemidler fra vaskemaskiner og skyllemaskiner til vridema-

siner, desinfektionsovn, linnedmagasin, funktionærboliger m.m.m.. Maskinhuset mod vest får plads til to kraftige dampmaskiner med dynamoer, der leverer elektricitet til lysanlægget, til kraftanvendelse (elevator, madelevator, ventilatorer m.m.) samt en kølemaskine, der via en ledning leverer kuldegrader til et kølerum ved køkkenet samt de fornødne mængder is til dagligbrug. Dampen til maskinerne og opvarmningen frembringes af tre store kedler i kedelrummet med tilhørende indfyringsanlæg. Dampskorstenen bliver for at bringe røg og damp ud af generende rækkevidde opført i en højde af 40 meter.
Sanatoriets vandforsyning kommer fra en kilde i et sandlag ved foden af et bakkedrag i sanatoriets nærhed. I omkring 100 meters afstand af sanatoriet opføres en villa til beboelse for sanatoriets overlæge.
Ved bredden af fjorden er det hensigten hurtigt at opføre en søbadeanstalt til brug for de dertil egnede patienter om sommeren.
Dermed er læserne også i hundredåret efter Vejle Fjord Sanatoriums ibrugtagning blevet præsenteret for Danmarks første egentlige sana-

Vejlefjord Sanatorium, "Slottet i skoven", åbenbarer sig i skovslugten bag stranden og den lange landgangsbro med anlægs-brohoved for fjorddamperen. Sådan oplevede de fleste nye patienter Vejlefjord - fra søsiden. (Vejle byhistoriske Arkiv).

torium for brystsyge af ingen ringere end dets fremmeste forkæmper og skaber ...
Chr. Saugmann skønnede i sin artikel, at anlægsprisen ville blive ca. 450.000 kr. Det slog ikke til. Man nåede i realiteten op på 690.485 kroner, inden sanatoriet stod klar til ibrugtagning 1. marts 1900. Det skete et lille års tid senere end beregnet - takket være den store lockout i 1899.
Åbningen skete uden festligheder af nogen art. Dog var der den 11. februar 1900 inviteret til en præsentation for bl.a. hovedstadspressens repræsentanter.
En af deltagerne fra hovedstadspressen, den ansete journalist Franz von Jessen, skrev de to følgende dage i "Nationaltidende" en udførlig præsentation, der var præget af stor begejstring for dette Danmarks første sanatorium for brystsyge.
Om det første syn af sanatoriebygningen i skoven - åbenbaret for deltagerne kort efter, at de havde forladt fjorddamperen ved landgangsbroen nedenfor byggepladsen - beretter Franz von Jessen:

> *"Ad en skovvej med klingrende hård sne steg vi opad - besværlig, en smule trætte af kulde og skarp vind. Hvor vejen drejede en smule mod vest, standsedes vi imidlertid brat af et syn, der virkede som et kogleri.*
> *Her, midt i den store skov, milelangt fra by og bygd, så langt ude i fjorden, at den næsten var blevet havet - her rejste sig et flunkende slot med tårne og spir og gyldne fløje, der fangede de sidste af solnedgangens stråler ... Her, midt i det sparsomt befolkede bondeland, stod denne pragtbygning med sine gule mure, sit røde tag og sine søjler af granit, som var det egnens herresæde, jorddrottens nybyggede borg, symbolet på slægtens rigdom og magt".*

Andre var knapt så henførte. De lokale aviser i Horsens og Vejle skumlede. Vejle Amts Folkeblad skrev 15. februar:

> "Sanatoriet ved Fakkegrav er ganske sikkert et udmærket godt foretagende. Det er imidlertid for en væsentlig del sat i gang af københavnere, og forinden åbningen har reræsentanter for københavnske blade været ovre at se på indretningen. "Politiken" fortæller, at de "pelsklædte" journalister steg af på Vejle Banegaard, spadserede gennem "den lille by" - eller var det den stille by? - og derefter dampede ud til Fakkegrav.

> Kolleger her i Vejle og nabobyen Horsens har udtalt forundring over, at en institution, der bygger og indretter sig på "lokal" grund, ved en sådan lejlighed lod den stedlige presse uænset. Ja såmænd! Vilde institutionen have taget et i sig selv tarveligt hensyn til "provinsen", har Højre- og Venstrebladene jo deres fælleskorrespondenter i København. Men så vidt vides, var indbydelsen heller ikke engang nået til dem. Man tør måske deraf slutte, at sanatoriet særlig er indrettet for hovedstadspatienter" ...

Så var den salve afleveret.

Og hundrede år efter må vi i mangel af lokale anmeldelser af det nye sanatorium holde os til Franz von Jessens første-øjebliks-beskrivelse anno 1900:
Et slot i skoven!
Intet mindre!
Danmarks første sanatorium for brystsyge ...

Rammerne fyldes ud

Det var ikke gjort med de så højt besungne rammer omkring det nye sanatorium i Stouby Skov. Rammerne skulle også fyldes ud, og i så henseende var allerede før indvielsen taget en række vigtige skridt. Først og fremmest havde direktionen besluttet sig for, hvem der skulle indtage den afgørende stilling som institutionens overlæge. Og valget var som forudset faldet på Chr. Saugman. Han blev ansat ved et direktionsmøde den 25. april 1899 med virkning allerede fra 1. juli samme år (på det tidspunkt håbede man stadig på en tidligere start, hvilket umuliggjordes af den føromtalte store lockout) og, som naturligt var, udtrådte Saugman fra samme tidspunkt af direktionen. I repræsentantskabet blev hans afløser borgerrepræsentant Jens Jensen - Københavns senere borgmester og overpræsident.
Samtidig besattes en række andre overordnede stillinger på sanatoriet. Til stillingen som inspektør valgtes P. Christensen, Fakkegrav, blandt 51 ansøgere, som husbestyrerinde frk. Louise Petersen fra Frimurerlogen, som bestyrerinde af vaskeriet frk. Anna Hansen fra Frederiksberg Fattiggård og som oversygeplejerske frk. Charlotte Bondesen fra Kysthospitalet på Refsnæs. Stillingen som maskinmester tilfaldt Carl Hansen, København.

Behovet for sanatoriet blev hurtigt dokumenteret af indlæggelserne. Allerede på åbningsdagen ankom de første syv patienter, og i dagene efter indskreves fire-seks patienter om dagen. Ved udgangen af den første måned var 73 indskrevet og ved udgangen af april 84, medens 36 stod opført på venteliste. Sanatoriet havde fuldt belagt plads til 96 patienter, men i starten var forholdene præget af, at der stadig var håndværkere i gang i det store hus. Først fra begyndelsen af maj var sanatoriet i regelmæssig drift under fuld belægning.
Mens der som tidligere omtalt ikke var sparet i henseende til moderne installationer i selve sanatoriet, var man mere påholdende andre steder. Overlægevillaen i ca. 60 meters afstand fra sanatoriet fik eksempelvis ikke indlagt centralvarme. Her måtte man lade sig nøje med kakkelovne, der var billigere i drift ...

Forsyningerne til sanatoriet foregik i det væsentlige fra søvejen, hvorfor man i forbindelse med landgangsbroen etablerede en skinnevej, der lettede de tunge transporter af bl.a. brændsel.

Man lagde vægt på i ikke ringe omfang at være selvforsynende med råvarer. I nærheden af "Himmerigshuset", der var taget i brug som gartnerbolig, anlagdes en køkkenhave, ligesom en frugthave plantedes, og på Over Rønsholt etablerede man sig med svinehold til en del af de løbende kødforsyninger, ligesom et hønseri på 200-300 høns stod for forsyningen af æg og kyllinger.

Allerede de første patienter havde stor nytte af det udbredte stianlæg, der var blevet anlagt, og som frembød motionsmuligheder for både svagelige og bedre udrustede kurgæster. Allerede i åbningsåret målte dette net af spadsereveje en samlet længde af 12 kilometer. Det forlængedes senere til 20 kilometer. Frisk luft, motion og hvile var tre grundstene i den terapi, Chr. Saugman foreskrev sine patienter, de skulle opøve deres kræfter, først på far-i-mag-vejene, senere på stier med større stigninger, men anstrengelserne måtte ikke overdrives, og derfor etableredes der i terrænet 150 bænke til de fornødne hvilepauser.
I efteråret 1899 byggedes en træbro over en dyb kløft i spadsereterræn´et. Den kaldtes først "den norske bro", men skiftede tidligt

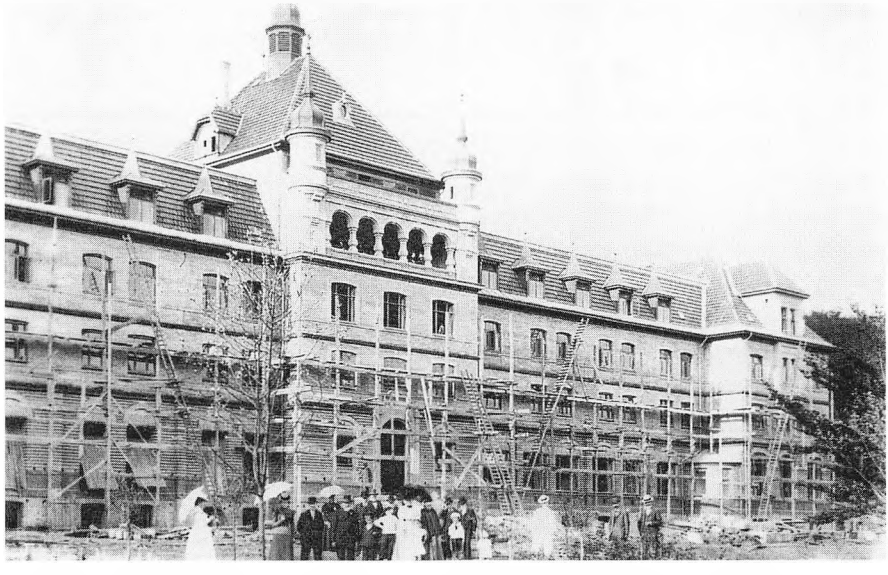

Endnu i forbindelse med åbningen af Vejlefjord blev der arbejdet med de sidste byggearbejder ude og inde (Vejle byhistoriske Arkiv).

navn til "Bedstemors Bro" - navngivet efter en ældre kurgæst, fru M. Christensen, der donerede de 800 kroner, som det kostede at bygge den.

Med sanatoriet i fuld drift var det endelig muligt at gøre den samlede anlægsomkostning op - indbefattet også de næsten 100.000 kr., der var anvendt til inventar. Den samlede anlægsudgift nåede op i nærheden af 800.000 kroner, og det var ud fra denne kontante størrelse, man måtte budgettere driften, der principielt - da der jo var tale om en privat institution - ikke kunne baseres på offentlige tilskud. I starten havde man beregnet, at dagstaksten for en patient måtte lægges på 6,7 eller 8 kroner efter logis'ets beskaffenhed og lidt mere end det halve for patienter i dobbeltværelser. Disse takster måtte senere forhøjes til 7-8 kroner for enkeltværelserne og 6,50 kr. for dobbeltværelser - for udenlandske patienter 2-3 kroner mere.
Prisen var ikke en bremse på tilstrømningen. Belægningen var i de første år tilfredsstillende, og driften gav da også pæne overskud på mellem 20.000 og 50.000 kr. Det vedtagne minimale udbytte til aktionærerne, 4 pct., udgjorde med aktiekapitalen på 250.000 kr. kun 10.000 kr. om året, og dette beløb anvendtes oftest efter beslutning på generalforsamlingerne til forøgelse af en legatfond, der stiftedes fra starten, og som kunne give tilskud til mindrebemidlede patienter. Fripladsfonden voksede løbende - også derved, at adskillige aktionærer efterhånden overlod deres aktier til den. Fonden rådede allerede i 1903 over en femtedel af hele aktiekapitalen.

Det var sanatorieselskabets vedtagne formål at drive flere sanatorier for tuberkuløse i Danmark. Der blev også arbejdet med planer om en sådan udbygning af driften - Vejle Amts Folkeblad kunne allerede i forbindelse med åbningen i 1900 meddele, at direktør Hagemann havde planer om et sanatorium for ubemidlede rejst i umiddelbar nærhed af det første sanatorium - men efterhånden som Nationalforeningens sanatorier rejstes ud over landet, bortfaldt behovet. På et tidspunkt blev det også overvejet at lade Vejlefjord indgå under Nationalforeningens auspicier, men det blev ikke til noget.
I de følgende år var sanatoriets belægning lidt svingende, men dog altid acceptabel stor. De samfundsøkonomiske forhold spillede stærkt ind, det samme gjorde selvsagt antallet af nyetablerede sanatorier - og i en periode også den omstændighed, at der i debatten rejstes tvivl om sanatoriernes reelle resultater. Der lød på det tidspunkt bl.a. kritik af de såkaldte "fedekure", som også var en del af behandlingsterapien på Vejlefjord.

Op til og under første verdenskrig steg patienttallet pany, og i 1915-16 gennemførtes en udvidelse af sanatoriet mod vest, således at man nåede op på at kunne have 115-117 patienter i behandling. Udvidelsen kostede 107.000 kr, der bl.a. skaffedes til veje ved, at A.G. Hagemann ydede et personligt prioritetslån på 50.000 kr. - et lån, som Hagemann´s enke 10 år senere efter ægtefællens død eftergav Vejlefjord.
I en årrække ydede staten årlige tilskud på 16.000 kr. til armortisation af det oprindelige kreditforeningslån på 350.000 kr.
Sanatoriets drift påvirkedes på forskellig vis af de ydre forhold op gennem årtierne. Belægningen nåede et lavpunkt først i trediverne under den økonomiske krise, men voksede senere i årtiet og under anden verdenskrig - især i 1943, da 30 finske patienter blev indlagt ved den danske stats foranstaltning som led i Finlands-hjælpen.

Efterhånden havde den målrettede indsats mod tuberkulosen sat markante spor, og det begyndte efter krigen at stå klart, at det på et ikke fjernt tidspunkt ville blive nødvendigt at forholde sig til de fremtidige driftsforhold. I den sammenhæng spillede det i høj grad også ind, at der havde opsamlet sig et behov for restaurerings- og moderniseringsarbejder til ret betydelige beløb.
Op til 50 års jubilæet i 1950 opgjordes det, at Fripladsfonden nu besad over 140.000 kr. eller omkring tre femtedele af aktiekapitalen. Det tidligt erklærede mål - at blive en selvejende institution - var dermed nået inden for rækkevidde.

Kur og kurregler

Hvordan oplevedes hverdagen på Vejlefjord Sanatorium af de efterhånden tusinder af patienter, som i årenes løb blev indlagt til behandling?
Det er nok svært at svare endegyldigt på det spørgsmål, men det er næppe forkert at forudsætte, at de fleste forbandt indlæggelsen med en betydelig grad af tryghedsfølelse i forhold til en sygdom, som de jo godt vidste ofte udviklede sig med dødelig udgang.
Denne tryghed blev bl.a. motiveret af det sæt af bestemmelser og kurregler, som hver patient fik indprentet fra starten i skriftlig form. Kurreglerne var omfattende og også rigoristiske, når der henses til de bestemmelser, der særligt angik helbredelsesprocessen og undgåelse af smittefaren.

En heldig kur var afhængig i høj grad af omstændighederne for patienten. Derfor tilrådedes det, at den enkelte havde forberedt sit ophold godt, således at unødig bekymring om de hjemlige forhold ikke spillede ind i for høj grad. Ro i sindet var en vigtig forudsætning for kuren. Derfor frarådedes også for mange besøg, for megen læsning, brevskrivning og, senere, radiolytning.

Hvad angik smittefaren, pålagdes det patienterne at iagttage de strengeste forholdsregler: "Host så lidt og så forsigtigt som muligt, hold lommetørklædet for munden. Spyt kun i spytteflaske eller spyttekrus. Gennemfør omhyggelig personlig renlighed".
Dertil kom pålæg om temperaturtagning på de fastlagte fire tidspunkter i døgnet, råd om motionsturenes sværhedsgrad - man måtte ikke blive forpustet eller få hjertebanken, luftkurens nødvendighed, herunder betydningen af frisk luft og ikke for høj temperatur på værelserne, en sund og alsidig kost med særlig vægt på "værdifulde fødemidler", og man pålagdes at tage hensyn til sine medpatienter, bl.a. ved ikke unødigt at trætte eller forurolige dem med beretninger om egen sygdom eller behandling.

Kurens varighed kunne variere fra patient til patient, men var i gennemsnit omkring tre måneder. Den forløb i fem forskellige kurtrin, hvoraf den femte og sidste betegnedes "fuld kur". For alle trin gjaldt, at man måtte overholde de fastlagte tidspunkter for kur og

hvile. Der var tre "liggetider": formiddag, middag og sen eftermiddag.
Særlig opmærksomhed viedes det for tuberkulose-patienter typiske opspyt, som ofte kunne være blodholdigt og stærkt inficeret med tuberkel-baciller. Derfor var reglerne om undgåelse af smittefare særdeles rigoristiske. Kom man til at spytte ved siden af sit spytteglas, måtte man omgående tilkalde hjælp, og spytning i fri luft på jorden, i grøfter eller andre steder var strengt forbudt. Det pålagdes endvidere at undgå at synke sit opspyt for at forhindre bacillerne i at brede sig til fordøjelsesorganerne. Spytteglassene var inddelt med målegrader, så opspyttets mængde kunne opgøres hver morgen, inden glassene blev tømt og renset ved kogning.

Der var udfoldelser, som simpelthen var belagt med forbud. Færdsel uden for sanatoriets rammer måtte kun ske efter forudgående tilladelse fra vagthavende læge - eksempelvis bilture eller sejlture på fjorden. Cykling, skiløb, skøjteløb, kælkning, ridning, tennisspil m.v. var simpelthen forbudt.
Det samme var kategorisk og med fremhævet tekst besøg i Fakkegravs restaurant, hotel og købmandshandel eller i andre beværtninger i sanatoriets omegn, med mindre man havde en tilladelse fra selve overlægen, og der gjordes direkte opmærksom på, at overtrædelse af dette forbud kunne føre til udskrivelse fra sanatoriet uden varsel!

Patienterne blev ikke holdt hen i uvidenhed om baggrunden for de strenge kurregler. Sanatoriekuren har, hed det i bestemmelserne, den hensigt at øge legemets modstandskraft mod tuberkulosen, og derfor er en levevis indrettet efter visse sundhedsmæssige retningslinjer nødvendig med vægten lagt på følgende faktorer i nævnte orden: 1. hvile, 2. afpasset motion, 3. frisk luft og 4 passende ernæring.
Patienterne blev advaret mod at betragte sanatoriekuren med ligegyldighed og anmodet om at være opmærksom på, om der i deres tidligerere levevis havde kunnet tænkes at være forhold, der havde nedsat modstandskraften mod den tuberkuløse smitte. Og hed det - pæny med fremhævet tekst - "kun ved at gøre kurens sundhedsmæssige principper til daglig vane, som i videst muligt omfang fortsættes i årene efter hjemkomsten fra sanatoriet, kan man være sikker på at give sin sygdom den grundige og langvarige behandling, som dens natur kræver".

I de første år var det et led i kuren, at patienterne skulle tage på i vægt, og der blev derfor draget omsorg for, at måltiderne var righoldige - bl.a. bestod den daglige middag sidst på eftermiddagen af tre retter. For patienter, der som følge af sygdommen kun havde ringe appetit, var det ofte forbundet med betydelig overvindelse at sætte de kraftige måltider til livs, og det var derfor et led i behandlingsterapien på dette område, at læger og funktionærer spiste med ved bordene i spisesalen for både at kunne kontrollere og animere patienterne. Senere skabtes der - bl.a. gennem offentlig kritik af de såkaldte "fedekure" - et mere modereret syn på indtagelsen af fødevarer, men det blev fortsat op til midten af århundredet påpeget som nødvendigt at "tilføre legemet energi (kalorier) nok - samt at få tilført tilstrækkeligt af vitaminer og salte". Man advarede dog på det tidspunkt mod "ensidig kostfanatisme" og fremhævede betydningen af kostens alsidighed "med ikke for små mængder af æggehvidestof", der skulle sikre "opbygningen af legemsvævene".

Tuberkulosepatienterne skulle altid bære spyttekrus eller spytteflaske. Flaskerne bar gradinddelinger, således at mængden af det ofte blodige opspyt kunne måles om morgenen, inden flaskerne blev tømt og desinficeret ved kogning. (Foto: Privateje).

Kirurgien kommer til

Det var professor Brehmers såkaldte "bjergterapi", der et langt stykke vej var bestemmende for opbygningen og indretningen af Vejlefjord Sanatorium. Tuberkulosekurens basale indhold var den regelmæssigt indrettede kurdag, den rigelige og nærende kost, frisk luft ude og inde, sollys, faste hvilepauser i seng og liggehal, motion af stigende sværhedsgrad og nøje temperatur- og helbredskontrol dag for dag.
Men overlæge Chr. Saugman var også meget opmærksom på de fremskridt, der på andre felter banede sig vej, som da han tidligt etablerede en lys- og solbadeanstalt ved fjorden, siden tillige i hovedbygningen ved dennes udvidelse - og da han også tidligt slog ind på kirurgiske behandlingsmetoder. Allerede fra sanatoriets start var der etableret et operationslokale med tilhørende konsultationslokale og laboratorium. Senere - ved udbygningen i 1915-16 - fik sanatoriet en mere moderne operationsstue med sterilisationsrum m.m. i nybygningen mod vest.

Det var fra begyndelsen især italieneren Carlo Forlaninis såkaldte pneumothorax-behandling, der vakte Saugmans opmærksomhed - så meget mere, som han selv tidligt havde været klar over, at indpustning af luft i lungesækken med det resultat, at den angrebne lunge "klappede sammen" eller "kollapsede" - og dermed bragtes i vedvarende ro, kunne have en afgørende virkning på bekæmpelsen af en lungetuberkulose i udvikling. Han gjorde selv tidligt forsøg med denne behandling, der dog på det tidspunkt var forbundet med betydelig usikkerhed. Han slog nu ind på den af Forlanini anviste metode og blev med tiden dens førende udøver i Danmark - især efter at han selv havde forbedret den ved konstruktion af et manometer, der kunne kontrollere lufttrykket i lungesækken under indpustningen.

I årenes løb blev "lungepustningen" et ofte gentaget indgreb på Vejlefjord Sanatorium. Helbredelsesforløbet i den sammenklappede "hvilende" lunge var som oftest gunstigt, fordi lungen blev bragt i ro og dermed kunne indkapsle tuberkuloseangrebet. Problemet var, at behandlingen måtte gentages mange gange - i den første tid med dages mellemrum, senere sjældnere. En vellykket pneumothorax-

behandling havde ofte en varighed på tre år eller mere. Og resultaterne var ofte gode.
Nu og da kunne der opstå komplikationer, fordi den angrebne lungehinde var sammenvokset visse steder som følge af sygdommens udvikling. Her tog man så svenskeren H.C. Jacobæus´ specialmetode i brug med overbrænding af sammenvoksningerne ved hjælp af elektrisk strøm, således at lungen kunne bringes til at kollapse. Også denne operationsform blev ofte anvendt på Vejlefjord. Hvor Jacobæus-metoden ikke lod sig udføre, gjorde man brug af mere vidtgående operationsformer med indgreb i brystkassens væg og fjernelse af dele af ribbenene ud for den angrebne lungedel. Det blev til de såkaldte thorakoplastik-indgreb, som de benævntes i den lungekirurgiske terminologi. Andre former for indgreb var indførelse af katetre i lungerne til aftapning af væskeansamlinger, som forværrede tilstanden og ofte foranledigede langvarige feberanfald, og med tiden blev man også i stand til at udføre mere komplicerede operationer, f.eks. i bughinden og andre steder, når lungetuberkulosen forplantede sig til andre organer.
Operationsteknikken blev videreført, efter at dr. med. Johs. Gravesen havde efterfulgt Chr. Saugman som overlæge efter dennes død i 1923.

Både i Saugmans og i Gravesens tid samarbejdede man med operationslæger i Vejle og Horsens og andre steder. Da pneumothoraxbehandlingerne begyndte, udførtes de første operationer af overlæge Just Poulsen fra Vejle. Det hører med til denne udvikling i perioden efter Gravesens afgang, at to af Vejle amts sidenhen kendte og højt respekterede sygehuskirurger, dr. med. C.E. Prip Buus, Horsens Kommunehospital, og dr. med. Ulrich Starup, Vejle, endnu mens de var reservelæger på Århus Kommunehospitital i løbet af fyrrerne, opsamlede betydelig kirurgisk erfaring ved at virke ved Vejlefjord Sanatorium som tilknyttede lungekirurger. Johs. Gravesen forlod Vejlefjord i 1944 for at tiltræde som overlæge ved Frederiksberg Hospitals tuberkuloseafdeling, og han efterfulgtes af Poul Krebs Lange som overlæge og direktør.
Operations-ekspertisen på Vejlefjord var virkelig markant, hvilket i 1947 medførte, at sanatoriets operationsafdeling opnåede statsanerkendelse. Heraf fulgte, at operationsafdelingen måtte være åben også for patienter fra andre sygehuse med behov for kirurgiske indgreb mod lungetuberkulose.

Den besøgende på Vejle Fjord Center kan stadig den dag i dag

erhverve sig et godt indblik i institutionens fortid som operationshospital ved at studere indholdet af en montre, der er opstillet på en repos ved den store hovedtrappes forløb gennem etagerne. I denne montre ses bl.a. nogle af de instrumenter, der fandt anvendelse i forbindelse med lungepustning og kirurgiske indgreb i brysthulen, tillige med patienternes spytteglas og andre remedier fra sanatorietiden.

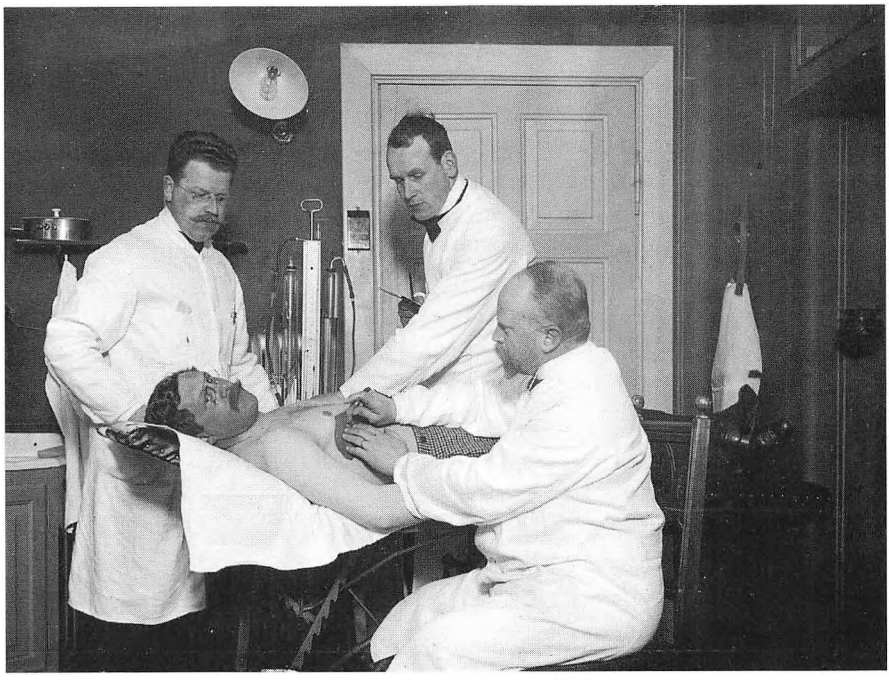

Et historisk kirurgibillede fra Vejlefjord ca.1910: Professor Chr. Saugman er sammen med to reservelæger i gang med at foretage pneumothorax - lungepustning - på en patient. (Steno-Museet).

Livet indenfor murene

Vejlefjord Sanatorium var et betalingshospital, og det måtte uundgåeligt komme til at præge en del af det daglige liv indenfor murene. De velbemidlede blandt patienterne havde mulighed for at leve en tilværelse ikke alt for fjern fra den, de var vant til, når bortses fra kravene om, at kurregler og forordninger skulle overholdes punktligt af alle. Livsformen smittede uundgåeligt af også på de patienter, der ikke kunne klare opholdet af egne midler, men måtte have støtte af "Fripladsfonden" eller andre legatmidler. Med årenes løb blev ligestillingen mellem patienterne mere udtalt i takt med den almindelige udvikling ude i samfundet.
Målt på landsdelene havde Jylland førerpladsen med flest patienter på sanatoriet gennem hele dets virketid, og på andenpladsen kom nogenlunde konstant København, der altid stod for et betydeligt kontingent af patienter. Derefter fordelte tallene sig på de øvrige landsdele og på udlandet, især svenskere, nordmænd og englændere. Under krigen havde man den tidligere omtalte gruppe af finske patienter (et led i Finlandshjælpen), desuden islændinge, forskellige flygtningegrupper og efter krigen også hjemvendte kz-fanger.
Fordelt på erhverv var det landbruget, der havde den førende position, fulgt af forskellige byerhverv. Trods sanatoriets betalingsstatus var der ofte også en repræsentation for de lavere indtægtsgrupper - tjenestefolk, arbejdere, herunder landarbejdere, samt svende og lærlinge. Det var "Fripladsfonden" og de forskellige legatmidler, der muliggjorde sådanne indlæggelser, som dog tog af i antal, efterhånden som Nationalforeningens folkesanatorier meldte sig på arenaen.

Med sin isolerede beliggenhed fik sanatoriet hurtigt sine egne gudstjenester med et par ugers mellemrum - afholdt i spisesalen. Det var den lokale sognepræst i Stouby-Hornum pastorat, der stod for de kirkelige handlinger, først H.S. Theilade og senere K. Fenger-Eriksen. Sidst i trediverne fik sanatoriet frihed til selv at vælge præst, og det blev i en længere årrække V. Schousbo fra Daugaard-Ørum.

Allerede fra første færd blev der tænkt på patienternes behov for kunstneriske, kulturelle og folkelige oplevelser. Chr. Saugman indførte faste koncerter i parken ved sommertide, og næsten hver søn-

dag aften blev der budt på underholdning i form af musik, sang og oplæsning. Lægerne var selv ofte på podiet for at holde populære foredrag om vekslende emner.
Hvor det i starten var sanatoriet, der tog initiativet til underholdnings-arrangementer, blev det efterhånden patienterne selv, der tog opgaven på sig gennem stiftelsen af en patientforening, der fra første begyndelse havde navn af "Vejlefjord Sanatoriums Skytteforening", som oprindeligt indbød til skydekonkurrencer på salonrifler og luftbøsser, bl.a. også årlige præmieskydninger og sidenhen tilligе fugleskydning ved "Sneglebakken". Efterhånden blev skytteforeningen udvidet til en veritabel fornøjelsesforening, der skabte en række traditioner for festlige markeringer - første gang da Chr. Saugman kom hjem fra en sommerferie og blev modtaget med æresport og blomsterbestrøede veje. I forbindelse med indvielsen af "Bedstemors Bro" arrangeredes et fakkeltog og festlig belysning af broen og omgivelser i forbindelse med overdragelsen til overlægen. Fyrværkeri og en skål i champagne hørte også med ...

"Amatørforeningen" var en anden nyskabelse, der i en tid med fotograferingens kunst i fremvækst tog sig af at holde kurser og foredrag. Skydeselskabet var også igangsætter af en avis med lokale nyheder og meddelelser. Den fik med et mål af galgenhumor navnet "Bacillen" med forskellige sæsonnavne som "Sommer-bacillen", "Høstbacillen" og, om foråret, "Bazar-bacillen". Der kom også en "Jule-bacille", som senere ved en afstemning fik det faste navn "Jule-Kureren".
Som årene gik, fik mange af de nævnte arrangementer et stedse festligere præg - fugleskydningerne og jule- og nytårsfesterne, hvor patienterne fandt på sindrige udsmykninger af spisesal og dagligstue, og både i jule- og nytårsdagene samt ved de øvrige højtider afholdtes koncerter med indbudte orkestre fra Vejle eller Horsens. Fastelavn var som skabt til maskerader og tøndeslagning, og til festdagene hørte overlægens fødselsdag, indvielsesdagen den 1. marts, årsdagen for Saugmans tale i lægeforeningen den 29. august, kongens fødselsdag og andre større begivenheder.
Med den tekniske udvikling fulgte filmaftener i spisesalen, radiolytning, bl.a. af torsdagskoncerter og anden underholdning, ligesom patienterne fik stor glæde af et bibliotek, der etableredes med cirka 2000 bind, skænket af højesteretssagfører Otto Liebe, og senere udvidet til omkring 4000 bind via andre gaver - bl.a. 600 bind religiøs litteratur.

Det var, som om "livet med skyggen i dødens forværelse" ofte animerede patienterne til med lyst og energi at kaste sig ud i de forskellige underholdende og tidforkortende udfoldelser. Der er gennem årene i adskillige beretninger og bøger skrevet om det vitale, ofte lette og næsten sorgløse sanatorieliv, hvor det blev en del af selvopholdelsesdriften at trodse sygdommens truende tilstedeværelse og mulige forværring ved at leve fuldt og helt, her og nu. Mange har følt at være på lånt tid ...

Den årlige fugleskydning tager sin begyndelse (omkring 1920). Skytterne er samlet foran Saugmans buste, der blev afsløret 29. august 1920 på 25-årsdagen for Saugmans banebrydende foredrag i lægeforeningen om sanatoriesagen. (Steno-Museet).

"Sort kasse" og legater

Der var som tidligere beskrevet ved Vejlefjord Sanatoriums start en vis betænkelighed ved at etablere det som et betalings-sanatorium. Man følte, at betalings-grundlaget under sanatoriets drift ikke harmonerede alt for godt med de sociale, sundhedsmæssige og filantropiske hensyn, man iøvrigt havde ønsket at tage.
For at råde bod på den iøjnespringende modsætning mellem forretningsprincip og filantropi fremkom man med to klare tilkendegivelser: for det første, at man hurtigt i selskabets regi ville gå videre med yderligere et sanatorium for ubemidlede - og for det andet, at man gennem etablering af en fripladsfond trods alt ville gøre ubemidledes ophold på Vejlefjord mulige i et vist omfang.
Ideen om et nyt sanatorium blev ret hurtigt opgivet - ikke fordi viljen ikke var til stede, men fordi Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse blev stiftet og hurtigt oprettede et antal sanatorier.
Så meget desto stærkere kunne man derefter koncentrere sig om "Fripladsfonden"s virksomhed og etablering af nye legater til samme formål.
"Fripladsfonden" voksede som allerede nævnt hurtigt, dels ved at man vedtog at lade årsudbytterne af aktiekapitalen indgå i den, dels ved at mange aktionærer med tiden overlod fonden deres aktier til ejendom.

I de følgende år etableredes en række legater af private donorer - større og mindre mellem hinanden og ofte skænket i mindet om et familiemedlem, som var revet bort af lungetuberkulosen. I en oversigt over legaterne i 1948 opregnedes op mod 25 forskellige legatformuer til en samlet værdi af 493.361 kroner - og udbetalte understøttelser af midlerne på tilsammen 343.723 kr. Den største enkelte legatsum var små 165.000 kr. bærende navnet William Eegholm og hustru Elisa, f. Ishøys Legat. Næststørste legatkapital var små 80.000 kr. i Proprietær Theodor Vilh. Printzlaus Mindelegat.
Sanatoriets ledende personligheder skænkede også legatportioner, som ofte med tiden forøgedes ved indbetalinger fra entreindtægter o.lign.. Professor Chr. Saugmans Legat var i 1948 på knap 25.000 kr., G.A. Hagemann og Hustrus Legat af tilsvarende størrelse og overlæge, dr. med. Johs. Gravesens Legat på 12.000 kr.. Saugman-legatet

blev stiftet på 25 årsdagen for mødet i Den almindelige danske Lægeforening, hvor han foreslog Vejlefjord Sanatorium oprettet. Dets grundkapital var skænket af tidligere og nuværende patienter og blev med tiden ofte forøget - bl.a. af en taknemlig patient på 25 årsdagen for vedkommendes operation, udført af Chr. Saugman.

Året efter sanatoriets indvielse oprettedes sanatoriets private hjælpekasse, der siden bar navnet "Den sorte Kasse". Det startede med en indsamling til kassen, der sidenhen forøgede sine muligheder for

"Den sorte kasse" arrangerede også udflugter tværs over fjorden til Hvidbjerg. Her deltagere i en sejltur i 1932. (Foto: Privateje).

at yde støtte til patienters ophold i kraft af indtægterne ved de årlige bazarer, ved fester, underholdningsaftener, indsamlinger m.m.. Igennem årene op til 50 års jubilæet i 1950 var der fra denne kasse blevet udbetalt over 230.000 kr. i støttebeløb. Den havde sit navn efter farven på en oprindelig indsamlingsbøsse ...
En af Vejlefjords store velyndere var grosserer P. Carl Petersen, der etablerede P. Carl Petersens Fond, hvis opgave oprindeligt var at yde rentefrie lån til behandling af patienter samt støtte den videnskabelige forskning. Grundkapitalen ved stiftelsen i 1928 var en million kroner og blev i 1933 forøget med aktierne i Nordisk Kaffekompagni, som han selv havde stiftet. P. Carl Petersen var en dygtig forretningsmand og gjorde livet igennem en stor indsats for den lægevidenskabelige forskning og for bekæmpelsen af tuberkulosen. I det forhold havde han sin personlige baggrund: Han blev som ung selv angrebet af lungetuberkulose, blev indlagt og helbredt på Vejlefjord Sanatorium og følte livet igennem at stå i taknemmelighedsgæld til Chr. Saugman. Han døde i 1945, 81 år gammel. Hans navn blev sidenhen nævnt med ærefrygt på sanatoriet, og han er en af dem uden for tuberkulose-forskernes kreds, der har fået en spadseresti i parken opkaldt efter sig ...

Navne, som huskes

For især det overordnede personale på Vejlefjord var gerningen på sanatoriet ofte en livsopgave. Det er i så henseende betegnende, at i sanatoriets 57 år lange funktionstid inden for tuberkulosebekæmpelsen havde institutionen kun tre overlæger - Chr. Saugman fra 1899 til 1923, Johs. Gravesen fra 1923 til 1944 og Poul Krebs Lange fra 1944 til sanatoriets lukning i 1957.
Johs. Gravesen havde forud for sin ansættelse haft et par år som reservelæge hos Chr. Saugmann og virkede derefter tre år som læge på en missionsstation i Indien, inden der blev kaldt på ham igen fra Vejlefjord som Saugmans efterfølger. Da han i 1944 valgte at følge en opfordring fra Frederiksberg Hospital om at blive tuberkulose-overlæge dér, vakte det almindelig beklagelse på Vejlefjord. Ny overlæge og direktør i selskabet blev Poul Krebs Lange, der havde en bred baggrund som sanatorie- og tuberkuloselæge. Han påtog sig efter Vejlefjords nedlæggelse som tuberkulose-sanatorium en stilling som læge i Grønland.

Vejlefjords enestående stilling i tuberkulosebekæmpelsen i Danmark fremgår af, at mange af sanatoriets reservelæger i årenes løb endte som lægelige chefer på andre sanatorier, ligesom et større antal erhvervede den medicinske doktorgrad på baggrund af deres erfaringer fra Vejlefjord. Sanatoriets første reservelæge, N.J. Strandgaard, blev overlæge på Boserup Sanatorium ved dettes indvielse, J. Ostenfeld blev overlæge på Faksinge Sanatorium, Th. Begtrup-Hansen blev dr. med. på en afhandling om lungepustningen og siden overlæge på Silkeborg Sanatorium, Kay Schäffer blev som Ostenfeld overlæge på Faksinge, Pjetur Bogason blev overlæge ved sanatoriet i Søllerød, Kjeld Thørning (doktorafhandling om eksperimentel pneumothorax) overlæge ved Øresundshospitalet, Tage Helms overlæge ved Nakkebølle, Johs. Frimodt-Møller (dr. med. på afhandling om tuberkelbaciller) rejste til Indien og blev tuberkuloselæge der, medens Poul Bondo Gravesen blev tuberkulose-overlæge ved Frederiksborg Amts Centralsygehus. Forinden var også han blevet dr. med..
Også blandt sanatoriets anden-reservelæger var der adskillige, der senere opnåede fremtrædende stillinger i tuberkulose-bekæmpelsen - G.E. Permin som overlæge ved Frederiksberg Hospitals tuberkulo-

Overlæge Johs. Gravesen (lægelig chef 1923-1944) blev malet til sanatoriet af August Hærning.

se-afdeling, J. Chr. Rahbek, senere overlæge ved Faksinge Sanatorium, og H.Chr. Olsen, senere overlæge ved Bornholms Tuberkulosehospital, samt Axel Rischel og Knud Buhl, der også begge opnåede den medicinske doktorgrad på baggrund af forskning på Vejlefjord. Også en række senere højt anskrevne norske og svenske tuberkuloselæger dygtiggjorde sig til deres gerning på Danmarks og Skandinaviens første tuberkulose-sanatorium.

Blandt de ledende i plejearbejdet huskedes ved 50 års jubilæet foruden den første oversygeplejerske, Charlotte Bondesen, også Maria Moe (1918-1924), Johanne Lund-Jensen, der var første forstanderinde, Johanne Louise Hartmann og Valborg Hansen samt endvidere fra ca. 1940 de to oversygeplejersker Ida Jensen og Karen Thøgersen. Den første inspektør på sanatoriet, P. Christensen, blev allerede i 1901 afløst af idrætsmanden og sundhedsforkæmperen J.P. Müller, der fik stillingen blandt ikke færre end 346 ansøgere. Da han besluttede at hellige sig sit arbejde som vejleder i sund og hygiejnisk livsførelse og i den sammenhæng introducerede sit efterhånden verdenskendte program under navnet "Mit System", afløstes han i 1905

som inspektør af cand. pharm. C. Petersen-Schepelern og blot et år senere af Jacob Bondesen. Posten var eftertragtet - næste gang, den var ledig, indkom der 469 ansøgninger. Ansat blev Lauritz Jensen, der i 1924 blev inspektør ved Fredericia Sygehus. Den næste på posten var Andreas Jørgensen, som i 1926 blev efterfulgt af Ejner Lund, der oplevede at holde 25 års jubilæum i 1951 og bestred posten helt frem til sanatoriets lukning i 1957, og som stadig huskes af mange. Efter Vejlefjords ophør som sanatorium for tuberkuløse rejste Ejner Lund til København for at blive inspektør på Dronning Louises Børnehospital. Han afgik ved døden i 1971.
Ejner Lunds datter, Birgitte Olsen, Søborg, voksede som barn op i sanatorieomgivelserne og bevarer mange lyse minder fra den tid. Men der var også mere dramatiske tildragelser. Under krigen blev et engelsk jagerfly skudt ned over Vejle Fjord. Piloten overlevede og blev bragt i land og indlagt på sanatoriet. Det opdagede tyskerne, og derfor blev der etableret en vagtpost uden for englænderens værelse. Man søgte at udskyde tidspunktet for hans udskrivelse længst muligt, men en dag var der ingen vej uden om: Englænderen måtte forlade sanatoriet og blev sendt i krigsfangelejr.
Det hændte også på den tid, at der nu og da med kort varsel måtte indlægges personer, der ikke havde tuberkulose, men som var eftersøgte af tyskerne. Flere undergrundsfolk blev bragt af vejen - bl.a. til Sverige - med Vejlefjord som mellemstation.
Birgitte Olsen husker også, at der i 1950 ved 50-årsjubilæet blev plantet en "jubilæums-eg" i parken. Den trivedes imidlertid ikke, men gik til sidst ud, hvilket blev taget som et dårligt varsel for fremtiden. Længe varede det da heller ikke, før den mærkbart faldende belægning satte økonomien under pres, og Birgitte Olesen husker, hvordan det blev nødvendigt at gennemføre hårde sparerunder. Om det så var mandlerne i julebagværket måtte der skæres ned af økonoma Gyrithe Ravn.

Sanatoriet havde kun to maskinmestre i de 57 år, Carl Hansen fra 1899 til 1926, og derefter A. Uhl Petersen. Apoteker ved sygehuset var i mange år cand. pharm. P. Tvede og fra 1922 cand. pharm. Alma Jensen.

Sanatorieselskabets ledelse har gennem årene haft repræsentanter fra kredsen af landets ledende medicinere, embedsmænd og politikere. Ledelsen undergik i tidens løb en række organisatoriske ændringer - bl.a. ved at man i 1919 nedlagde det oprindelige repræ-

sentantskab, således at ledelsen derefter udgjordes alene af bestyrelse og direktion. Professor G. Borch var på det tidspunkt afløst af professor, dr. med. E. Israel Rosenthal som formand for repræsentantskabet.
Den første formand for direktionen var som andetsteds nævnt professor Carl M. Reisz, der havde været blandt stifterne. Han døde i 1902 og blev i direktionen efterfulgt af den senere professor, dr. med. Anton Fløystrup og som formand af A.G. Hagemann. Hagemann, der sammen med Chr. Saugman bærer æren for sanatoriets absolutte succes, blev i 1916 afløst som formand af direktøren for Københavns Kommunes Hospitalsvæsen, K.M. Nielsen, der var indtrådt efter grosserer Ohlsens udtræden i 1911. Han var derefter direktionsformand helt frem til sanatoriets ophør i 1957. Andre medlemmer af direktion og bestyrelse gennem årene har været dr. Rud. Christiani, dr. med. Victor Scheel, overlæge, dr. med. Sophus Bang, overlæge, dr. med. H.I. Bing, Kommunehospitalet, og overlæge, dr. med. E. Meulengracht, Bispebjerg. Ved højesteretssagfører Otto Liebes død i 1929 besattes den ledige bestyrelsesplads af en svigersøn af A.G. Hagemann, godsejer, dr. med. Karl Hasselbalch, som senere afløstes af overlæge, dr. med. Kjeld Tørning, Øresundshospitalet, medens professor Meulengracht forinden var blevet erstattet med overlæge, dr. med. Otto Larsen, Århus Kommunehospital. Også sanatoriets anden overlæge, dr. med. Johs. Gravesen, var efter sin fratræden medlem af bestyrelsen i et par år. Andre medlemmer af bestyrelsen på den tid var borgmester Julius Hansen, København, højesteretssagfører Flemming Allerup og Karsten Isager. Følgende virkede gennem årene i stillingen som sekretær for bestyrelse og direktion: hovedkasserer J.F. Jahnsen, hospitalsforvalter Joh. Rasmussen, inspektør, cand. polit. C.R. la Cour Andersen, hospitalsinspektør, cand. polit. N. P. Andersen og vicekontorchef i Københavns hospitalsdirektorat Ejgil V. Berlin.

Vejlefjord i litteraturen

Der er næppe nogen sygdom, der har været mere omtalt i litteraturen end lungetuberkulosen. Også i så henseende kan man fastslå, at brystsygen har manifesteret sin rolle som Danmarks egentlige *folkesygdom.*
Mange af vore forfattere gennem de seneste århundreder har kunnet beskrive lungetuberkulosen og - i de sidste hundrede år - tillige sanatorielivet med stor indsigt. De levede selv med sygdommen - og adskillige døde af den.
Nærliggende i den sammenhæng er det - med baggrund netop i Vejlefjord Sanatorium - at nævne den færøske digter og forfatter Jørgen-Frantz Jacobsen, hvis litterære hovedværk, romanen "Barbara" - udsendt i sin filmiske version på tv op til årtusindskiftet - blev planlagt og skrevet i en periode, da Jørgen-Frantz Jacobsen tre gange var indlagt på Vejlefjord Sanatorium. Om denne litterære skabelsesproces, der kulminerede det sidste årstid før forfatterens død i 1938, ved vi ganske meget, fordi Jørgen-Frantz Jacobsen skrev lange breve om det fremadskridende værk og om sin tilværelse på sanatoriet til vennen, slægtningen og forfatterkollegaen William Heinesen, som på grundlag af denne korrespondance tyve år senere skrev bogen "Det dyrebare Liv" om Jørgen-Frantz Jacobsens liv og forfatterskab.
I disse breve til Heinesen kom Jørgen-Frantz Jacobsen ofte ind på forholdene på Vejlefjord Sanatorium, og her skal gengives nogle korte passager, der bl.a. illustrerer det ukuelige livsmod og den næsten fandenivoldske humor og selvironi, forfatteren - som så mange tuberkuløse iøvrigt - kunne lægge for dagen:

Maj 1929:
"Overlæge Gravesen er kun 40 år og i besiddelse af ungdommelig foretagsomhed overfor sygdommen. Dygtig. Vejret er chikanøst dårligt, der er endnu ikke antydning til forårsmildhed, men regn, blæst, kulde, snevejr. Men det er lifligt at have en fjord lige nedenfor sit vindue og at høre motorbåde og dampskibsfløjter".

Senere samme måned:
"Indeværende tid er den behageligste, jeg har haft under min sygdom. Man fører et dejligt liv her, nu da sommerens lampe er kommet på fuldt blus..."

Forfatteren
Jørgen-Frantz Jacobsen
(Vejlefjord Center).

Det var på samme tidspunkt, Jørgen-Frantz Jacobsen sendte sin ven en hel afhandling om to af sine foretrukne skønånder - La Rochefoucauld og Sigrid Undset.
I sommeren 1930 kunne Jørgen-Frantz Jacobsen udskrives, og han oplevede nu tre-fire år, hvor han kunne tage nye udfordringer op, gennemføre sin eksamen som cand. mag. i historie og fransk, genoptage sit tidligere arbejde som journalist ved "Politiken", nu som fast skandinavisk medarbejder, samt gennemføre en række rejser, bl.a. til Færøerne. Det var i den tid, inspirationen til "Barbara" meldte sig - båret af en genopblusset ungdomsforelskelse til kvinden med dæknavnet "Barbara" i forfatterens eget liv - en selvstændig, selvrealiserende jævnaldrende kvinde, hvis appetit på livet og lidt flygtige natur han jævnførte med sagnkvinden Beinta, der lagde sine præstemænd i graven en efter en ifølge den færøske overlevering om "Beinta og Peder Arrheboe". Han skabte dermed en af dansk og færøsk litteraturs mest fascinerende kvindeskikkelser.
Jørgen-Frantz Jacobsens egen uimodståelige appetit på livet og de anstrengelser, han udsatte sig selv for, var mere, end helbredet kunne stå mål med. Det er i hvert fald nok en af grundene til de mange sygdoms-tilbagefald. Med trolddoms-splint i øjet kunne han udtale, at "orglet er stærkt nok - men kirken kan ikke holde til det ..."
Og det var sandt! I 1934 vendte Jørgen-Frantz Jacobsen tilbage til Vejleford - påny knækket af sygdommen og tillige tynget af, at hans livs "Barbara" havde bundet sig til en anden.

September 1934:
"Den 31. august kom Barbara herover for at tale ud med mig. Det står fast, at hun nu er en andens, jeg havde på forhånd accepteret det, jeg har jo ingen krav på hende.
Men Barbaras ophold her blev den mest besnærende oplevelse, jeg har haft. Straks vi mødtes på banegården, var det indlysende klart, at vore følelser overfor hinanden var fuldstændig uforandrede. Aldrig har jeg oplevet en sådan udladning af kvindelig ømhed, hun har et allerhelvedes geni for den inspirerende kærlighed. Dagen begyndte som den mest oprivende i mit liv, jeg mødte op udmattet af fortvivlelse. Men den blev som en af disse Bellmansange, der begynder i moll og ender i dur."(...)
"Min tidligere fattede plan om at skrive en roman om sagnets Beinta har efter det passerede fået et nyt skub fremad."(...)
"Og jeg, som troede, jeg var blevet gammel og trøsket. Det kan klukke indeni mig af alle vanvittige blæseinstrumenter i pauserne mellem sorgens violiner"...

Jørgen-Frantz Jacobsens tilstand forværredes i den følgende tid, tuberkulosen bredte sig til den raske lunge og til bughulen og underlivet med voldsomme smerter til følge.

Marts 1935:
"Hele den affære, som førte til, at jeg blev opereret, fortjente en reportagemæssig beskrivelse. Så hård og mørk var denne kamp, der byggede på håbet om, at betændelsen skulle gå i ro af sig selv. Men ak, det gjorde den ikke! Til sidst var mine ædlere dele som en uhyggelig klippe, stenhård og mægtig, udstrålende pine, pine og atter pine, som intet bed på undtagen nådig døs eller søvn eller undertiden en opflammende samtale med en læge om emnet" (...)"Den 1. marts kom kirurgen, overlæge Thorborg, og undersøgte mig. -Ja, her er jo kun én ting at gøre. Jeg kommer på mandag. De får en morfinsprøjte en halv time i forvejen. Og så - lynsnar æterbedøvelse, det har De vel intet imod Gravesen? - og lynsnar bortfjernelse af hele historien" (...)
"Om eftermiddagen (tre dage senere) *kom jeg ned på operationsstuen, allerede halvkåd af den store morfinsprøjte. Jeg så overlægerne i sære kostumer og spurgte dem, hvilke ridderordener de tilhørte.*
- Ku-klux-klan! præsenterede Gravesen sig barnlig indianeragtigt.
- Trappisterne, sagde Thorborg med et fint smil.
Om jeg ville holde hovedet over denne pose og ånde dybt ind? Jeg åndede og hostede og begyndte at tælle. Nej, kun denne intense æterlugt. Jeg kom lidt op i talrækken. Intet skete undtagen lugt! Jeg åndede vildt. Jo, nu var det ikke som før. Jeg begyndte at høre universets enorme konkyliesus. Stem-

merne omkring mig blev så fjerne. Ja, nu var der endelig forandring i det! Skridtene hendøende ... henne ved Lützens gærde i Thorshavn ...
- Cyrano de Bergérac! sagde jeg. Ja, en pragtfuld bog! (I virkeligheden mente jeg vist Tartarin.)
- En god bog, fastslog overlæge Thorborg. Den skulle vi få Gravesen til at læse, det ville sætte prikken over i'et på hele hans menneskelige udvikling!" (...)
"Senere har jeg forresten fået at vide, at overlæge Thorborg endnu sad og syede på såret som en flittig skomager, mens samtalen om Cyrano-Tartarin fandt sted. Således syntes alt løftet af tidens hængsler"...

Det er citater som ovenstående, der fik William Heinesen til at skrive: "Han var sin sygdoms uforfærdede krigskorrespondent og sin skæbnes altid lige loyale reporter".

Jørgen-Frantz Jacobsens tredie og sidste ophold på Vejlefjord begyndte i juli 1937.

13. juli:
"Vejlefjord er jo ikke T.B. (i Thorshavn), *det er en helt anden verden, fuld af ungdom, modernisme, flirt og drama. Musikplagen, der på T.B. bestod af baptistsalmer, er her hot fra det store højttaleranlæg i salonen. Her er mange mennesker, latter og glæde - omtrent som vi i 1916 ville have tænkt os et glædens slot. Men de fleste er opererede og har en blodunderløben skramme i ryggen" ...*

10. august:
"Det synes efterhånden at være en anerkendt sandhed (meddelt i Biografisk Lexikon) at jeg lider af tuberkulose. Jeg kan godt få lange, hule hosteanfald ligesom J.P. Jacobsen". (...)"Dog lever vi ikke mere i J.P. Jacobsens tid, og som en potteplante står man ikke længere og forgår (norsk malerkunst fra 90'erne), thi forinden kommer Gravesen med sine knive og sine selvironisk-dramatiske kanonøjne og forsøger at stikke en kinesisk pind i sygdommens ellers ubønhørlige hjul. Han vil ikke gøre noget endnu, men ellers overvejer han vist en plastik på fem ribben samt en parafinplombe, der skal trykke den nederste kaverne sammen. Det lyder lidt kompliceret og rodet, ja, som en hasarderet reparation af en i forvejen stærkt medtagen cykelslange" ...

16. september:
"Nu falmer skoven trindt om land ... Jeg kan ligge og se ud over trætoppene, hvordan de bliver gule. Dybt nede er fjorden og hinsides den det vide, kuperede land. Om natten ses skarpe blus bag denne bølgende horisont. Det

er baneterrænet i Fredericia. I visse eftermiddagsbelysninger skelnes også Lillebæltsbroens mikroskopiske stålskelet som et fint insekt. Men ellers er det skove og lunde, kirker og gårde i en for en færøsk forstand ufattelig bredde og dybde" ...

2. oktober:
"Jeg havde en mindre fjer på sidste søndag. Det var en middag, og der var ligesom et sus af Vejlefjord fra vinteren 29-30, da jeg kernesund førte et frygtelig leben her på stedet. Nu er jeg et skrog ..."

Jørgen-Frantz Jacobsen bliver pány hæftigt syg med voldsomme smerter som følge af et nyt betændelsesanfald, der har dannet "en svulst, en fantastisk gevækst", som må punkteres.

6. december:
"Min fødselsdag den 29. var jeg om aftenen omgivet af kammermusikforeningen. Vi tømte vinbægrene og glædede os over Bachs Brandenburgerkoncerter nr. 3 og 5, Palestrina: Sicut Cervus Desiderat ("Som tørstige hjort monne skrige"), Mozarts Klaverkoncert i d-moll og Carl Nielsens Blæserkvintet. Det var en fine aften. Dette kun som et billede af livet på Vejlefjord Sanatorium, hvor smerte og fryd brydes i et sælsomt spektrum, netop som i Mozarts guddommelige klaverkoncert."(...)
"Nu må jeg se at få bogen færdig." (...) "Det værste er blot, at jeg ikke længere gider skrive på denne bog. Det skulle da vel aldrig skyldes, at min sjæl har vendt sig fra Barbara?" ...

7. februar 1938:
"I de sidste måneder har jeg befundet mig om ikke i en katastrofal situation, så dog i en frygtelig hul dønning. Mit skib, der pløjer sygdommens sø, har jo vandet stående højt i alle lasterum, det flyder tungt og hugger frygteligt. Jeg tænker mig det mærkeligt nok ligge ud for Kap det gode Håb, men der er ikke nogen symbolsk idéassociation, for håb...?"

Sidste brev - 15. februar 1938:
"Jeg er nu i færd med at restaurere kirkekapitlet, der i mange måder er et "herligt gammelt stik", som der må kunne skabes noget af. Og så, min herre, er der kun Myggenæs-kapitlets to trediedele samt de tre afsluttende kapitler tilbage.
Mit stakkels hjerte klapper.
Det fryser - men våren er i luften og lyset ..."
En måned senere var Jørgen-Frantz Jacobsen død. William Heinesen tillempede de sidste kapitler i overensstemmelse med forfatterens

mange nedfældede tilkendegivelser. Bogen opnåede international anerkendelse.
Jørgen-Franz Jacobsen ville efteråret 2000, 29. november, være fyldt 100 år. I den anledning er for få uger siden (januar 2000) udsendt en samling af breve og essays under titlen "Den yderste kyst - og andre essays" (Forlaget Fisker & Schou).
Det er næsten et apropos til denne jubilæumsbog om Vejlefjord gennem hundrede år, at den rigtige "Barbara" i Jørgen-Frantz Jacobsens liv, Estrid Good, netop er død i Irland i dagene omkring årtusindskiftet i en alder af 96 år. Hun havde levet i tre verdensdele og haft et eventyrligt og omskifteligt, nu og da dramatisk liv, der kvalificerede hende til at blive det eneste kvindelige medlem af "Eventyrernes Klub". Hun har engang givet udtryk for, at hun brød sig ikke så

Et dejligt amatørfoto fra 1932: Sanatoriets beboere fejrer fastelavn i farverige gevandter. Billedet tilhørte i sin tid Karen Juul, der ses i anden række som nr. 2 fra højre (i stuepige-antræk og med himmelvendte øjne). Forfatterinden Erna Lorenzen arvede billedet og brugte det i sin bog "Livet med Skyggen" (1991). En af bogens købere var Ane Alstrup, Frederiksberg, der til sin overraskelse så sin mor på billedet, pigen fire pladser til venstre for Karen Juul, udklædt som dukkebarn og siddende på skødet af herren med høj hat. Hun fik siden billedet foræret af Erna Lorenzen. Læg mærke til de smilende ansigter samt de to unge mænd yderst til højre, der har været for syge til at deltage i alle løjerne. (Udlånt af Ane Alstrup) .

meget om "Barbara", som hun var levende model for. Dertil var "Barbara" efter hendes opfattelse for billig og troløs ...

Også digteren og forfatteren Harald Kidde, født og opvokset i Vejle og en entusiastisk beskriver af Vejles omegn med skov og fjord, inddrog Vejlefjord Sanatorium i sit forfatterskab. Det skete i hans roman "Den anden" (Gyldendal) fra 1909, hvor et par af bogens hovedpersoner, Eva og Helge, en efterårsdag ankommer til sanatoriet, "Dødens Palads i Skoven", hvor Helge tilbragte sin barndom hos sin syge far.
Det følgende citat fra bogen tjener til illustration af, hvordan de fleste patienter oplevede sanatoriet ved deres ankomst, nemlig fra søsiden ombord på Vejle Fjord-dampskibet, der lagde til ved sanatoriets landgangsbro:

"Nu dukkede sanatoriets tage op derinde i de mørkerøde skove.
Fæstningsgrå steg de, med vindueshullede mure, skuende ind i sig selv under tårne og gallerier.
Veje randt fra blodskoven ud på den tangsorte strand.
En duft kom ud i damperens lugt af vand og kulrøg. En duft af forfængelighed fra den stigende kiste derinde.
De stod ved rælingen med deres tæpper og tasker"
(...)
"Damperen hvislede op i luften. Ekko'er skingrede ud fra skoven:
"Her kommer vi med en ny høst!"
"Ja, kom! kom!" (...)
"Damperen skurede langs bropillerne, og lå stille.
Duften fra skovene sank om dem, tæt som et løvfald."

Forfatterinden Erna Lorenzen udsendte i 1991 en hjertevarm bog om sanatorielivet. Den udkom på forlaget Bogan og hed "Livet med Skyggen" - til minde om Erna Lorenzens veninde fra barneårene, Karen Juul, der som 13-årig (for sent) fik konstateret lungetuberkulose, men som kæmpede hårdt for et acceptabelt liv trods flere indlæggelser på sanatorier. Hun døde i 1983 i en alder af 69 år.
Historien om Karen rummer en letforståelig introduktion til tuberkulosen som folkesygdom og tuberkulosebekæmpelsen. Tillige et indblik i flere sanatorier - bl.a. Vejlefjord, der omtales i et kapitel med overskriften "Vejlefjord - et dejligt sted":

"Trods den strenge kur, trods pustningen og trods den bortgemte angst, som man slet ikke talte om, er jeg overbevist om, at det rent menneskeligt var en god tid for Karen. Ellers ville hun nok ikke mange år senere være

vendt tilbage dertil for også at vise mig dette sanatorium, som nu siden 1957 blev brugt til nervesvækkede mennesker.
Fra de elleve måneder på Vejlefjord havde Karen mange amatørbilleder bevaret. Det er betegnende, at alle mennesker ser glade ud - nærmest overstadige. Jeg har også forstået, at flere af kammeraterne eller medpatienterne her netop var besjælede af en særlig galgenhumor. Måske nok tydeligst blandt mændene. Livet skulle leves nu og her, selvom døden kunne vente ved næste vejsving".

Så sent som i 1997 udkom på FLS Forlag bogen "Vejlefjord Sanatorium - Dødens Hospital", skrevet af Erik Rosekamp. Bogens indhold bygger på en række breve, som Rosekamps moster, Ingrid Birgitte Schou, skrev i 1938 til sin søster (Rosekamps mor) og andre familiemedlemmer og venner. Ingrid Birgitte Schou, der var fra et velhavende grossererhjem i København, var på dette tidspunkt indlagt på Vejlefjord i nogle måneder. Hun var en charmerende, intelligent pige og en livlig fortæller om forholdene på Vejlefjord og tillige om den ofte smertefulde behandling, hun på grund af tuberkulosen måtte gennemgå. Sine steder er skildringerne af sanatorielivet åbenhjertige til det ramsaltede.
Ingrid døde året efter på Søllerød Sanatorium.

Det var ikke blot litteratur af høj karat, der blev skabt i tuberkulosens skygge og med baggrund i sanatorielivet.
Også mere ydmyge fremstillinger har brystsygen som tema - deriblandt den sentimentale gårdsangervise fra 1900-tallets begyndelse om den lille brystsvage pige "i en sal på hospitalet" ...

Den ultimative succes

Vejlefjord Sanatorium blev oprettet for at bekæmpe tuberkulosens hærgen som folkesygdom. De mange sanatorier, der snart fulgte i Vejlefjords spor, havde samme formål.
Og indsatsen lykkedes. Det illustreres tydeligere end alt andet af, at sanatorierne overflødiggjorde sig selv. Der var efter omkring 50 års indsats ikke brug for dem længere. Tuberkulosens svøbe var knækket.
Det kan man med sindsro kalde den ultimative succes!

Retfærdigvis skal det siges, at det ikke var sanatorierne, der gjorde hele forskellen. Mange faktorer spillede ind i den vellykkede indsats mod århundreders folkesygdom.
Først og fremmest den almindelige hygiejne, en bedre og sundere ernæring, udryddelse af den værste slum i byerne, bekæmpelsen af kvægtuberkulosen etc.. Og sidenhen naturligvis tilkomsten af de forebyggende foranstaltninger, folkeundersøgelserne, tuberkulosestationerne, Calmette-vaccinationerne, nye medikamenter m.v..
Men det var i høj grad sanatorierne og den forskning, der foregik her, som arm i arm med det store erfaringsgrundlag i tuberkulosebekæmpelsen gav Danmark en førende stilling også i den internationale indsats, som efter anden verdenskrig udfoldede sig på dansk initiativ i den internationale tuberkulosekampagne i årene 1947-51, hvor 37 millioner børn og unge i 22 forskellige lande og fire verdensdele blev testet for antistoffer mod tuberkulose og 16 millioner efterfølgende calmettevaccineret.
Denne bemærkelsesværdige danske indsats ude i verden foregik, kan man næsten hævde, som en optakt til, at de danske sanatorier forberedte sig til at overgå til andet formål - nogle til andre hospitals-opgaver (Vejlefjord), nogle til hoteller og konferencecentre (Julemærkesanatoriet i Kolding), nogle til skoler og andre undervisningsformål etc..
Kampen mod folkesygdommen var vundet!

For Vejlefjord Sanatorium som betalingshospital var det i løbet af halvtreds'erne klart, hvor udviklingen ville ende. Patienttilgangen faldt markant, og selskabet så derfor ingen anden udvej end at træde i likvidation og afsætte bygninger og inventar til anden side, før

reserverne var spist op. Og det varede ikke længe, før det åbenbaredes, hvem der repræsenterede denne "anden side". Det gjorde selskabet "Jysk Nerve Sanatorium", der på initiativ af en personkreds omkring nervesanatoriet Dianalund og Kolonien "Filadelfia" blev en realitet så tidligt som i 1947, og som midt i halvtredserne havde arbejdet med planer om opførelse af et nervesanatorium ved Skanderborg. Denne plan faldt på gulvet, og da Vejlefjord Sanatorium næsten på samme tid sattes til salg, var det ikke svært at kombinere de to ting.
Vejlefjord ophørte 1. november 1957 og overdroges samtidig til Jysk Nervesanatorium. For salgssummen og gennem realiseringen af andre værdier skabtes derefter "Vejlefjord Sanatoriums Mindefond", som også fik tillagt midlerne fra de mange legatkapitaler, der var etableret gennem årene.
Nu stod nye tider - og nye opgaver for døren på Vejlefjord ...

Et foto fra sanatoriets storhedstid som tuberkulosesanatorium – sanatoriebygningen set fra partiet foran liggehallerne med de hvide fortræksforhæng.

II

Fra tuberkuløse til nervøse

Med dette rimede udsagn blev Vejlefjord Sanatoriums ændring fra tuberkulosesanatorium til nervesanatorium beskrevet, da sanatoriet i 1957 skiftede ejer og arbejdsopgave. Og karakteristikken var ganske betegnende og oprigtig , for "nervøse" var en meget god fællesbetegnelse for den gruppe af patienter, der nu i de følgende år skulle tage de renoverede lokaler i brug. Det var patienter, for hvem med en brugt vending "nerverne havde slået klik" - hvad enten årsagssammenhængen nu var den ene eller den anden.
Og der er vel en vis rimelighed i at påpege, at hvor tuberkulosen havde været en folkesygdom i basal *fysisk* forstand, dér var nervøse lidelser efterhånden ved at blive accepteret som en almen *psykisk* sygdomstilstand omfattende et så stort antal personer med behandlings- og plejebehov, at der også på dette felt var belæg for næsten at tale om en folkesygdom.
Det havde flere årsager. For det første var der efter to-tre årtier med kriser og krige, arbejdsløshed, besættelse og eksistentielle problemer - efterfulgt af store samfundsmæssige ændringer med opbrud fra hidtidige livsmønstre og normer - uundgåeligt mange, der følte at være kommet i klemme mellem udviklingens hastigt drejende hjul med nedslidning af selvværd og psykisk modstandskraft til følge.
For det andet var samfundet som sådant blevet langt mere opmærksom på og bevidst om de psykiske lidelser, end tilfældet tidligere havde været. Og dermed også om disse lidelsers rent faktiske udbredelse. Med denne bevidsthed fulgte hånd i hånd ansvaret for og viljen til at gøre noget mere og noget mere målrettet for disse patienter.
Man kan på denne baggrund fastslå, at Vejlefjord Sanatorium kom til at gå fra den ene store opgave til den anden i det danske sundhedssystem, som det dengang tegnede sig.
Allerede i trediverne var der blevet peget på behovet for behandlings- og plejecentre for nervepatienter, specielt i det jyske område. Det var skaberen af nervesanatoriet "Dianalund" på Sjælland, H.I.

Schou, som i 1938 på et møde i bestyrelsen for "Philadelfia" rejste tanken om et nervesanatorium i Jylland. Der var en betydelig søgning til det sjællandske sanatorium af jyske patienter.
Efter krigen blev tanken påny taget op med afholdelse af en landsindsamling i 1945 og en diskussion om beliggenheden af et nyt jysk nervesanatorium. Man udså sig en grund nord for Skanderborgsøerne, og der blev udarbejdet forberedende skitser og byggeplaner. Ved H.I. Schous død blev den hidtidige næstformand for "Dianalund"s bestyrelse, overlæge, dr. med. Arne Johannessen, valgt til formand og dermed primus motor i de jyske planer. Byggeudvalget for gennemførelsen af et jysk sanatorium kom foruden Johannessen til at bestå af den nye næstformand for bestyrelsen, overlæge, dr. P. Dickmeiss, forstanderinde, søster Grethe Scheuer, afdelingslæge E. Gothen, og daværende fuldmægtig i "Dianalund"s administration, Arne. P. Madsen. De to sidstnævnte blev sidenhen kendte og højt respekterede navne på Vejlefjord.

Der skete nu noget, som afgørende ændrede på planlægningen. Skønt der på et tidspunkt var udarbejdet ikke færre end syv projektforslag med henblik på Skanderborg-placeringen og afholdt en ny vellykket landsindsamling samt afviklet møder med repræsentanter for de jyske amter og kommuner, der forventedes at indlægge patienter, faldt byggeplanerne med eet til jorden, da indenrigsministeriet meddelte, at man ikke skulle forvente at få byggetilladelse til et nyt behandlingssted.
Samtidig blev man diskret orienteret om, at Vejlefjord Sanatoriums dage som tuberkulosesanatorium var ved at udløbe, og at der her kunne tænkes at blive de bedste rammer om et nervesanatorium.
Det var en situation, man lige måtte fordøje, men snart var man i gang med at projektere for en etablering på Vejlefjord, og som arbejdet skred frem, voksede begejstringen for at kunne indrette sig på dette enestående smukke sted.

Forhandlingerne med "Selskabet for Sanatorier for Brystsyge" om en overtagelse blev ført til ende, overdragelsen skete den 1. januar 1957, og nu rykkede håndværkere i et hundredtal påny ind i bygningerne i skoven for at udføre de betydelige renoverings- og ændringsarbejder, der var behov for. På anlægsbudgettet var afsat seks millioner kroner til det store projekt, og det lykkedes i det store og hele at holde sig indenfor dette beløb. Ved novembertide var arbejdet færdigt, og man kunne indbyde til indvielse den 19. november.

Nu var Jysk Nervesanatorium operationsklar!
Det var sanatoriet også på personalesiden. Som overlæge var ansat overlæge Edvardt Gothen, der tidligere i tre perioder havde været ansat hos H.I. Schou og senere P. Dickmeiss på "Dianalund", senest som afdelingslæge gennem 12 år. Som 1. reservelæge Jeppe Pedersen, senere Augustenborg, som 2. reservelæge Erna Stein Jensen, der tidligere som flygtning fra Danzig havde haft ophold på Vejlefjord, og som førstekandidat Rina Rasmussen, senere praktiserende psykiater i Vejle.
Søster Thyra Bodilsen fra "Filadelfia" ansattes i stillingen som forstanderinde.
Til den vigtige post som hospitalsinspektør var valgt det tidligere byggeudvalgs sekretær, Arne P. Madsen. En betydelig del af personalet i økonomi-afdelingen var overgået til den nye institution fra tuberkulosesanatoriet. I månederne forud for iværksættelsen af nervesanatoriets virksomhed ansattes tillige 25 sygeplejersker og andre medarbejdere på de forskellige funktionsområder.

En festdag på nervesanatoriet: Fra venstre formanden, overlæge, dr. med. Arne Johannessen fra Diakonissestiftelsen, forstanderinde, søster Thyra Bodilsen, overlæge Edvardt Gothen og inspektør Arne P. Madsen (Vejlefjord Center).

Mål og midler i arbejdet

Jysk Nervesanatorium Vejlefjord fik en god start. Behovet for institutionen blev manifesteret fra første begyndelse, og man kom til at høste gode frugter af det samarbejde, som straks var blevet indgået med en række sygehuse, amter og kommuner. Indskrivning af patienter foretoges i det væsentlige af sygehusenes overlæger eller psykiatriske speciallæger samt i et vist omfang af praktiserende læger. Som statsanerkendt psykiatrisk specialhospital kunne Vejlefjord byde patienterne samme vilkår for indlæggelse som på deres respektive hjemmesygehuse, idet de indlæggende sygehuse eller de amtslige sygehusforvaltninger afholdt udgifterne i forbindelse med indlæggelsen.
Man nåede allerede i det første driftsår op på en månedlig gennemsnitlig belægningsprocent på 76, hvilket var et meget tilfredsstillende resultat i betragtning af, at sengetallet i løbet af dette år startede med 68 i de første to kvartaler for at nå op på 100 i sidste halvdel af beretningsåret. Af de daværende amter tegnede Vejle amt sig ikke uventet for 6568 af de totale 27.967 sygedage. På omkring det halve antal sygedage lå derefter Randers, Ringkøbing og Ribe amter. De nordjyske amter - Hjørring, Thisted og Viborg - var svagest repræsenteret.

Tilbuddet om sanatoriebehandling på Vejlefjord henvendte sig i første række til patienter med langvarige og svært behandlelige neurotiske sygdomme, til patienter med overforbrugsproblemer i forhold til medicin og spiritus, patienter med fysiske symptomer uden organisk grundlag og uden selv at være i stand til at definere deres helbredsmæssige situation, patienter i akutte krisetilstande som følge af begivenheder i familien eller på arbejdspladsen samt patienter, for hvem behandling i det lokale behandlingssystem kunne antages at virke yderligere traumatiserende.
Derimod modtog man ikke patienter med svære psykiske lidelser af psykotisk eller organisk karakter eller patienter med "suicidaltendenser" - (potentielle selvmordskandidater).

For de mange depressive patienter, der fra starten indlagdes i betydeligt tal, gennemførtes en medikamentel behandling med de efterhånden mange antidepressive midler, der introduceredes fra midt i

halvtredserne, og i sværere tilfælde anvendtes elektrostimulation (elektrochok), hvor Vejlefjord blev banebrydende med den såkaldte "unilaterale" (halvsidige) metodik, beskrevet siden i "Nordisk Medicin" af Vejlefjords daværende reservelæge Erna Stein Jensen.
Dertil kom endelig for alle patienttyper den meget vigtige terapi, der udvikledes på forskellige områder - som gruppeterapi i værksteder, indrettet i de tidligere liggehaller, der her fandt en ny funktion, som samtaleterapi i forskellig form eller som fysioterapi, der kunne tilbydes som afspændende kolde helpakninger eller i form af psykisk afspænding og aktiverende udfoldelser som gymnastik, rytmik, terrænløb eller folkedans.
Psykologbistand blev i de første år ydet konsultativt udefra. Fra 1974 havde sanatoriet sin egen socialrådgiver på fuldtid.

Resultaterne på Jysk Nervesanatorium Vejlefjord var gode. Man havde at gøre med en patientgruppe, for hvem fuldstændig helbredelse ofte ikke var mulig, og hvor genopblussen af eksempelvis neurotiske lidelser ikke sjældent kunne forekomme, men mange patienter blev i løbet af de 30 år hjulpet på Vejlefjord - først og fremmest derved, at de gennem behandlingen fik mulighed for at lære sig selv bedre at kende og derigennem tage højde for de faktorer, der kunne forværre deres tilstand.
På samme måde som sanatoriet i tuberkulose-tiden fik en livsvarig betydning for mange tuberkulosepatienter, blev nervesanatoriet et sted, som mange af dets patienter sidenhen har tænkt tilbage på med glæde og taknemmelighed.

Mange af de gode traditioner fra tuberkulose-tiden blev holdt i hævd. Vejlefjord var stadig et sted, hvor livsglæden kunne komme til udtryk og fællesskabet finde udfoldelse. Det skete ved de mangehånde arrangementer, der blev afholdt sommer og vinter - foredragsaftener, underholdningsaftener, fester, idrætskonkurrencer o. m.m.m.
Også kirkelivet fandt sin fortsættelse i kraft af nervesanatoriets nære forhold til Kolonien "Filadelfia" og det kristne værdigrundlag for denne institution. Den første gudstjeneste blev holdt første juledag 1957 ved sognepræst J.C. Karstoft, senere blev præsten i Stouby, Henning Kolind Andersen knyttet fast til sanatoriet.

På et tidspunkt blev den gamle lysbadeanstalt ombygget til et mødelokale til brug for både ansatte og patienter. Det blev til den populære "Hjørnestuen", som blev ramme for de såkaldte "ons-

dags-konferencer" eller - som de også blev kaldt - "hornkonferencer" med baggrund i, at køkkenet om onsdagen trakterede med lækre franskbrøds-horn ...

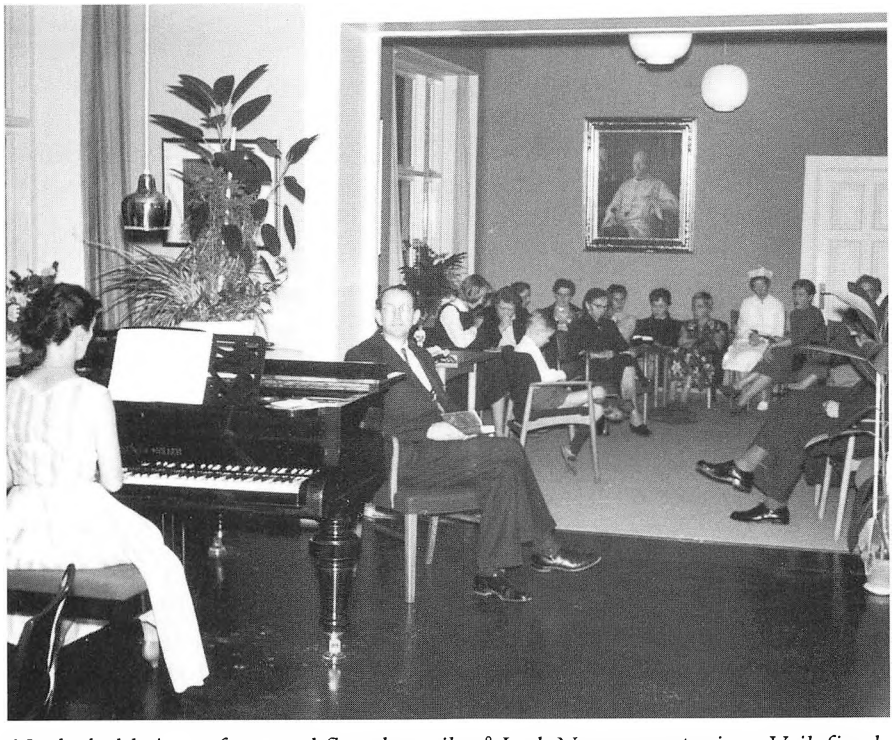

Underholdningsaften med flygelmusik på Jysk Nervesanatorium Vejlefjord. Bemærk, at billedet af sanatoriets stifter, Chr. Saugman, stadig er på plads i spisestuen (Vejlefjord Center).

En frugtbar tid

Der er godt belæg for at bruge termen "En frugtbar tid" om de år, der fulgte efter Jysk Nervesanatoriums overtagelse af og indretning i Vejlefjord.
Når man gennemlæser årsberetningerne fra starten i 1957 og frem til 1987, er det en mange gange gentaget konstatering, at Jysk Nervesanatorium Vejlefjord udfyldte sin rolle i sundhedssektoren godt som samarbejdspartner med jyske sygehuse og jyske amter.
I næsten alle årene på nær de allersidste rapporteres der om høj og stigende patientbelægning, og sideløbende kan det konstateres, at der til stadighed blev foretaget foranstaltninger til sanatoriets udbygning og modernisering på næsten alle områder. Det startede allerede i 1958 med den nye funktionærbygning i skoven og fortsatte med parkeringspladser, garager, samlings- og kirkesal (1964), nyt vandværk, nye fysio- og ergoterapilokaler, mødelokaler, nye konsultationsværelser etc., etc.. Altsammen udtryk for, at samarbejdet mellem bestyrelsen og den daglige ledelse fungerede godt og løbende frembragte målelige resultater.
Dertil kom, at økonomien som hovedregel var tilfredsstillende, og at det hen ad vejen var muligt at henlægge pæne beløb til foranstaltninger og uforudsete hændelser, som når det engang imellem i en periode med stærkt stigende lønudgifter (som overalt i samfundet) kunne være nødvendigt at afsætte reserver til nedbringelse af plejedøgnstaksten.
Der blev i perioden også plads til at tænke på miljøet og den kunstneriske udsmykning - som da man i 1971 takket være en donation fra "Jysk Nervesanatoriums Venner" kunne afsløre den smukke skulptur "Fløjtespillende Pige" af billedhuggeren Johs. Hansen foran den store havedør ...
Hvem var det, der i bestyrelsen tog ansvaret for den selvejende institution?
Bestyrelsen var fra starten præget af, at initiativet til Vejlefjords overgang til nervesanatorium blev taget af personkredsen omkring "Dianalund" og Kolonien "Filadelfia" med tilknytning også til Diakonissestiftelsen. Det var med udgangspunkt heri, at nervesanatoriets tilknytning til den kristne livsholdning blev understreget i vedtægterne, og at den bestemmelse gjordes gældende, at bestyrelsesmedlemmer, som måtte udtræde af folkekirken eller på anden vis

bevæge sig bort fra det givne grundlag, måtte udtræde af bestyrelsen.
Den første formand var som allerede oplyst overlæge, dr. med. Arne Johannessen, Diakonissestiftelsen. Han virkede til 1969, da han blev afløst af borgmester O. Vestergaard Poulsen, Ikast, som efter sin død i 1980 blev fulgt af biskop Johs. W. Jacobsen, Viborg, der siden, i overgangsperioden, efterfulgtes af amtsrådsmedlem Rigmor Berg, Skærbæk.
Næstformandsposten i bestyrelsen har været beklædt af overlæge, dr. med. Poul Dickmeiss, amtsrådsmedlem, sparekassedirektør Peter Jacobsen, Hedensted, og amtsrådsmedlem Marie Ravn, Kolding.
Et stort antal bestyrelsesmedlemmer har løftet med på opgaven gennem årene - her nævnt i kronologisk rækkefølge: fhv. minister Vilhelm Fibiger, Øland, domprovst Carl Bay, Aalborg, købmand Henrik Jørgensen, Randers, forstander Kr. Møller, Hammerum, forstanderinde Grethe Scheuer, domprovst Jørgen Bøgh, Århus, amtmand A.M. Wamberg, Vejle, overlæge Mogens Bille, Randers, forstanderinde Helga Josephsen, Løgumkloster, senere amtsborgmester Erling Tiedemann, amtssygehusdirektør Henning Christoffersen Kjær, Aalborg, amtsrådsmedlem, viceskoleinspektør Peder Eg Jensen, Give, amtslæge, dr. med. Vagn Christensen, Ringkøbing, amtsrådsmedlem og sygehusudvalgsformand Ejvind Hansen, Otterup, amtsrådsmedlem, hjemmeværnskonsulent Søren Vestergaard, Århus.
Som overlæger på nervesanatoriet har foruden Edv. Gothen virket Thor R. Narvestad, Gustav Hansen, Erik Rademacher, Lilli Brixen Rasmussen, Herman Rendtorff, Jens Erik Hansen, Tage Vadum, Monika Petersen, Frits Schjøtt og Niels Møller.
Man startede i 1957 med een overlæge, men tallet udvidedes efterhånden til fire.
Forstanderinde Thyra Bodilsen virkede fra starten i 1957 og frem til begyndelsen af 1969, da hun afløstes af Inger Dahl. Da hun fratrådte i 1972, blev Magda Andersen forstanderinde.
Søster Thyra, der døde i 1999, huskes stadig af naboerne omkring sanatoriet. Hun var god til at invitere egnens børn til festlige arrangementer, som eksempelvis tøndeslagning fastelavnssøndag, fortæller Else Hansen, gift med Vejlefjords skovfoged gennem mange år, Lars Aage Hansen.
Arne P. Madsen virkede som inspektør fra før starten og frem til udgangen af oktober 1972, da han fratrådte på grund af alder. Ny inspektør blev Viggo Asbirk, som senere blev afløst af Peter Brandt.

III

Den tredie epoke

Så sent som frem til driftsåret 1981 kunne Jysk Nervesanatorium Vejlefjord melde om tilfredsstillende drift med god belægning af patienter og en forøget venteliste. Merbelægningen i forhold til året i forvejen var på over 2000 sengedage, merindtægten som følge bl.a. heraf oversteg een million kroner i forhold til budgettet, og gennemsnitsbelægningen nåede for hele året op på over 92 pct.. Årsregnskabet sluttede med et overskud på nær 120.000 kr.
Alt åndede tilsyneladende ro og soliditet.

Men så begyndte de onde tider!
Allerede det følgende år brændte det på.
"Jysk Nervesanatorium Vejlefjord har i løbet af 1982 klart mærket den stadig strammere offentlige økonomi, idet amtskommunerne på forskellig vis indførte begrænsninger i indlæggelsesmuligheden på sanatoriet, navnlig i den sidste del af året".
Med disse ord indledtes årsberetningen for 1982.
Og man kunne faktisk næsten ord til andet bruge den samme indledning i årsberetningen for 1983!
Begge de to år faldt antallet af sengedage på sanatoriet mærkbart.
Der var ingen tvivl om, at sanatoriet påny stod over for et uomgængeligt behov for at omdefinere sine opgaver - finde en ny platform for sit virke. Akkurat som næsten tredive år tidligere, da funktionen som tuberkulosesanatorium måtte ophøre, fordi belægningen skrumpede mere og mere ind.

Der var den særlige side af sagen i midten af firserne, at ingen kunne komme og påstå, at de nervøse sindslidelser var udryddet. Det var sandt at sige ikke tilfældet. Så på dette punkt var der ikke belæg for at drage sammenligninger med halvtredserne.
Forholdet var derimod, at behovet i hele samfundet for offentlige besparelser var latent på et tidspunkt, da samfundsøkonomien mere eller mindre kørte på pumperne.
Det var det ene.

Det andet var, at med decentraliseringen af den psykiatriske sygdomsbehandling med etableringen af distriktspsykiatrien blev alle hidtidige normer for behandling og anbringelse af sindslidende patienter løbet over ende. Nedlæggelsen af statshospitalerne var i så henseende den mest iøjnefaldende ændring - den stærkt reducerede anvendelse af nervesanatorier og -klinikker en anden.
Man kan så stadigvæk den dag i dag diskutere, om omlægningen i psykiatri-behandlingen i alle henseender blev en ændring til det bedre. Om ikke man fortsat i samfundet ville have kunnet drage fordel af at have nervesanatorier som Vejlefjord til rådighed over for eksempelvis sværere belastede neurose-patienter.
En sådan diskussion var om ikke uinteressant, så dog temmelig overflødig. For en selvejende institution, der selv måtte skabe sit indtægtsgrundlag, måtte der omgående tænkes nye tanker. Der var brug for handling. Kort og kontant, her og nu.
Og det måtte uundgåeligt gøre ondt. For de nye tider betød også ændrede behov, omkalfatring af hidtidige sædvaner og normer, omlægninger, besparelser, tilpasning.
Det var lettere at udtale ordene end udfylde dem!
Derfor er der i dag stadig mennesker tæt på, der ikke tænker tilbage til de højspændte dage i firserne med synderlig glæde. Udviklingen stillede sine ubønhørlige krav. Og i en sådan situation kan det være svært at fastholde fodslaget og de fælles mål ...

Midt i usikkerheden om den fremtidige kurs fik Vejlefjord ny formand. Det hidtidige bestyrelsesmedlem, amtsrådsmedlem Rigmor Berg, Skærbæk, afløste biskop Johs. W. Jacobsen på formandsposten. Ny næstformand blev amtssygehusdirektør Henning Christoffersen Kjær, Aalborg.
I tiden forud var man begyndt at tale om nye muligheder for Vejlefjord. Fra udlandet havde man hørt om vellykkede forsøg med genoptræning af hjerneskadede patienter. Måske kunne der her være tale om en niche, som Vejlefjord kunne bevæge sig ind på?
Overvejelserne førte frem til, at man foretog en vigtig ansættelse. Af den kyndige neuropsykolog Jørgen Bræmer, der sagde ja til at flytte fra sin hidtidige stilling i Århus til Vejlefjord. Fra starten af det følgende år, 1985, optog man otte hjerneskadede patienter til behandling på sanatoriet, hvor man stadig havde neurose-patienter, men i aftagende antal.
Den nye niche viste sig at være bæredygtig. Der manifesteredes hurtigt et klart behov for behandling af hjerneskadede. På det tidspunkt var der især mange patienter med miljøskader - eksempelvis maler-

syndrom - men også patienter med mén efter trafikskader og hjernesygdomme (hjerneblødninger) talte godt til.

Men der var stadig et grundlæggende problem. Vejlefjord var indrettet på specialbehandling af neurotiske patienter, ikke af hjerneskadede. Det var tydeligt, at organisationen måtte ændres og yderligere tilpasning til en ny tids vilkår finde sted.
Med udgangspunkt i denne erkendelse bad bestyrelsen Lundgaard Management om at analysere Vejlefjords situation og muligheder.
Noget af det første var en idédag, hvor man indbød en række mennesker med erfaring og evne til at tænke nye tanker til at kaste forslag på bordet. Idéer til og forslag om, hvordan Vejlefjord kunne matche fremtiden.
Der kom virkelig mange tanker på bordet, og analyse-firmaet kunne på grundlag heraf gå videre med henblik på i løbet af kortere tid at lægge et gennemarbejdet projekt på bordet.
Det lå klart, at man på behandlingssiden nu helt og fuldt måtte koncentrere sig om genoptræningen af hjerneskadede. Denne opgave kunne imidlertid klart nok ikke beslaglægge alle ressourcer, men måtte parres med et andet formål. Og her kom funktionen som kursuscenter ind i billedet.
Fremtiden på den nye niche begyndte at aftegne sig.

Én ting måtte man gøre sig klart - kraftigt understreget af Lundgaard Management. Man måtte have den rette lederprofil! Og det var ikke en leder med lægefaglig baggrund eller udelukkende med teknisk/administrative kvalifikationer som de hidtidige inspektører. Man skulle bruge en person, der kunne flytte holdninger, hverve tilhængere for sagen, være visionær i det fremtidsrettede, gå foran, sælge ideen og engagere personalet om det vitale anliggende: at komme videre!
Sådan en person, var man enig om, kunne man ikke finde med en annonce i avisen. Vedkommende måtte headhuntes!
Det var ikke ligetil. Flere foreslåede kandidater blev i den følgende tid vejet i den indbyrdes rådslagning i bestyrelsen - og fundet for lette.
Megen tid var der ikke at give af. For det var vigtigt at komme i gang.
Først og fremmest for at give det tålmodige og trofaste personale i administration, på afdelinger og i mange forskellige funktioner tro på, at det nyttede at holde ud. Det lykkedes glædeligvis!
Et årstid før havde man fået tre nye bestyrelsesmedlemmer: hjem-

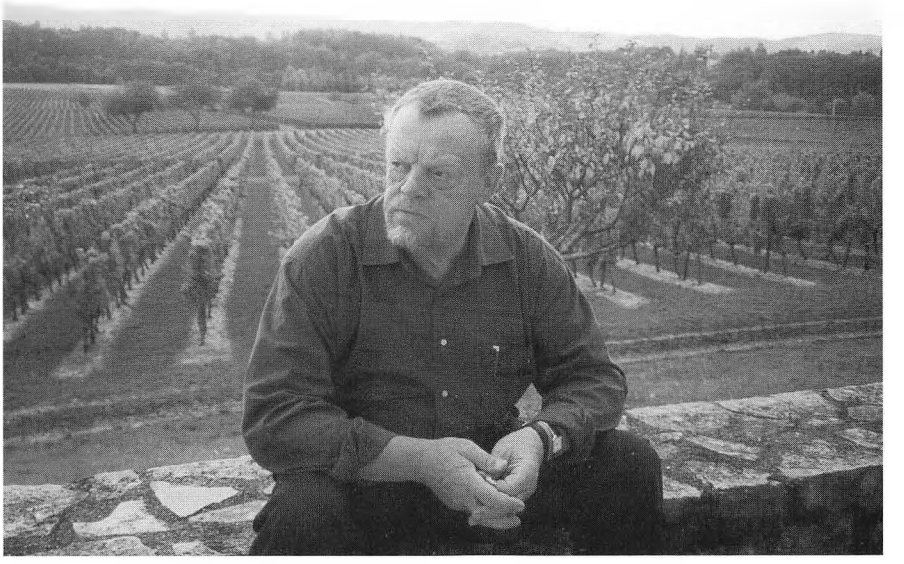

Henning Muff 6/3 1939 - 31/1 2000.

mesygeplejerske Krista Krarup, Løgumkloster, fængselspræst Carl Lomholdt, Horsens, og generalsekretær i KFUMs sociale arbejde og leder af amtsungdomscentret i Vejle amt - Henning Muff, Vejle.
Så var der en, der sagde:
Henning Muff - hvad med ham??
Ikke at man stillede spørgsmålstegn ved kvalifikationerne, tværtimod - men ville han? Han sad jo i en god og solid stilling og var anerkendt overalt - i ministerier og direktorater og her og der og allevegne.
Man enedes om at spørge - og det gjorde man så.
Og Henning Muff sagde ja til det principielle - at påtage sig opgaven - og sidenhen også til de praktiske spørgsmål om, hvordan stillingen skulle defineres i henseende til ansvar, aflønning o.m.a..
En alvorlig hurdle var dermed tilbagelagt!

Men der var flere!
Det lå uden videre klart, at med den næsten totale omdefinering af sanatoriets opgaver var behovet i henseende til det overordnede personale også ændret. Der var ikke længere brug for de hidtidige tre overlæger ved sanatoriet. Ja, end ikke til een. Man kunne klare sig med 10 timers assistance ugentlig. I stedet var det neuropsykologer, der skulle rykke ind og udføre genoptræningsarbejdet. Det betød også, at en række stillinger i sygeplejen blev overflødige.

Hvorfor skjule, at tilpasningen til den nye tid og de nye opgaver havde sine omkostninger? At der nu og da måtte tales med åbenhed og rene ord. At der også kom til at flyde skuffelser og brudte forhåbninger her og der i kølvandet ...
Men operationen var nødvendig.
Og i dag kan vistnok alle se, at sådan var det.
Nødvendig - omend ikke ønsket af nogen.
Man måtte blot indrette sig på forholdene.

Pr. 1. januar 1989 fik den selvejende fond i overensstemmelse med sine nye formål status som erhvervsdrivende fond under navnet "Vejlefjord-Fonden" med en grundkapital på 300.000 kr..
I de nye vedtægter af samme dato beskrives fondens formål som følger: "at gavne mennesker, der er ramt af nervøse/psykiske lidelser eller organiske hjerneskader, og gennem kulturel virksomhed at fremme mental helse i almindelighed".
Formålet realiseres, hedder det videre, ved at drive "Vejlefjord Center for Udvikling og Genoptræning" og "under ledelse af faguddannede personer ved psykisk og fysisk behandling, genoptræning og stimulation at yde hjælp til mennesker med nervøse/psykiske lidelser eller organiske hjerneskader, således at disse mennesker kan genvinde og udvikle deres menneskelige ressourcer".
Den anden del af centrets virksomhed som kursuscenter beskrives i vedtægterne således, at der både kan være tale om kurser og anden uddannelses- og oplysningsvirksomhed med tilknytning til fondens formål samt udlejning til kortere eller længere tids ophold af refugial/rekreativ karakter - fortrinsvis til mennesker med nervøse/psykiske lidelser eller organiske hjerneskader samt til personer, der fagligt/forskningsmæssigt beskæftiger sig med centrets fagområde.
"Vejlefjord-Fonden" blev fra sin etablering tegnet af en bestyrelse, hvis formand var amtsrådsmedlem Rigmor Berg med Henning Kjær som næstformand og endvidere de hidtidige bestyrelsesmedlemmer Hans Iver Enemark, Ejvind Hansen, Krista Krarup og Carl Lomholdt, samt som nye medlemmer dav. viceamtsborgmester, nu borgmester i Horsens Vagn Ry Nielsen, Vejle amts tidligere amtslæge, nu stadslæge i København, dr. med. Claus Lundstedt og psykolog på Vejlefjord Pia Mamsen. Da Henning Kjær senere trak sig tilbage som følge af sygdom, blev Hans Iver Enemark valgt til ny næstformand.
Vejlefjords nye opgaver var dermed stukket ud - under det nye navn:
Vejlefjord-Center for Udvikling og Genoptræning ...
Kursen var sat mod et nyt århundrede - og et nyt årtusind.

Viljen til at satse

Rigmor Berg får blide øjne, når hun taler om Vejlefjord Center. Det er til at forstå. Vejlefjord blev gennem mere end 15 år en hovedopgave i Rigmor Bergs sociale og politiske virke, heraf i en halv snes år som formand og yderligere nogle år i bestyrelsen for institutionen. Tyngdepunktet i denne indsats faldt netop i de år, da der skulle tænkes og handles med dristighed, perspektiv og konsekvens, hvis det skulle lykkes at bevare Vejlefjord og skabe et nyt grundlag for det gamle sanatoriums virksomhed.
De indgribende økonomiske stramninger på sundhedsområdet i almindelighed og omlægningen af psykiatrien i Danmark i særdeleshed satte spor. De bevirkede tilsammen så store ændringer i vilkårene for Vejlefjords virke, at der simpelthen måtte omdisponeres, hvis man ville gøre sig forhåbninger om, at institutionen skulle kunne fortsætte.

Bagefter kan det med god rette diskuteres, om omlægningen af den psykiatriske behandling til at fungere under distriktspsykiatriens auspicier i alle henseender var heldig, endsige lykkelig.
Rigmor Berg kan have sine tvivl.
Hun siger:
"Der er ingen tvivl om, at den psykiatriske bistand, vi på Vejlefjord kunne tilbyde nervøse og neurotiske patienter, var i særklasse god og næppe har kunnet erstattes af de nye behandlingsformer, hvor gode og velmente de end er.
Det, der var styrken ved Vejlefjord, var vel netop, at her hjalp vi vore patienter med at lære sig selv at kende, at vurdere egne ressourcer og disses begrænsninger. Mange af de neurotiske lidelser kan man ikke uden videre blive helbredt for, men man kan få hjælp til at håndtere dem - simpelthen ved at blive mere bevidst om sig selv, sine dispositioner og sine risici og muligheder. Jeg har set mangen en patient, der har kunnet tage afsked med Vejlefjord Nervesanatorium - lige så glad og taknemmelig som i sin tid tuberkulosepatienter var, når de kunne udskrives til genoptagelse af et normalt liv.
I dag kan man befrygte, at mange neurosepatienter må kæmpe en isoleret kamp på ulige præmisser med deres lidelse. Er vi for tilbøjelige til at ofre vore svageste i den almindelige bestræbelse på at få velfærden til at omfatte flest muligt?"

Rigmor Berg lægger ikke skjul på, at der i dag kan forekomme at være sider af omsorgen også for gamle og svagelige og senildemente personer, som kan være bekymrende. Man hører om for mange dårlige eksempler. Desværre.

Det var i høj grad troen på, at Vejlefjord med sin enestående smukke beliggenhed fortsat måtte have en plads i den danske sundhedssektor, der overbeviste Rigmor Berg og hendes bestyrelseskolleger om, at institutionen måtte bevares og omstilles til nye formål og opgaver, da funktionen som nervesanatorium bortfaldt. Der måtte være andre, der kunne nyde godt af at blive behandlet i de enestående smukke naturomgivelser i skoven ved Vejle Fjord og i det varme og trygge miljø.

"Derfor var vi overbevist om, at Vejlefjord måtte videreføres som en institution i sundhedssektoren.
Jamen, kære venner, hvad havde været lettere end at sælge stedet med bygninger og inventar til en stor pris til et eller andet konsortium! Det kunne være gjort fra den ene dag til den anden!
Men det kunne ikke være meningen - og det var ikke vor opgave! Den var at sikre Vejlefjord for fremtiden som behandlingsinstitution! Det blev også udslaggivende, da vi skulle drøfte de nødvendige omlægninger. Her var der to muligheder for hånden. På den ene side at spare, skære ned og indskrænke mest muligt. På den anden at satse, indskyde ny kapital i investeringer og forbedringer. Jeg var aldrig i tvivl om, at det var det sidste, vi skulle gøre. For skulle vi gøre Vejlefjord til ikke alene et godt behandlingssted, men også et attraktivt kursuscenter, så var der faciliteter, som nødvendigvis måtte skaffes. Noget så enkelt som badeværelse til alle kursusværelser eksempelvis. Og reelt var der ingen risiko, for vi ville til enhver tid være sikre på at kunne få vore investeringer hjem i salgsprisen, hvis vi skulle komme i den situation at måtte afhænde.
Det var en spændende tid, udfordringerne var store, og vi kunne diskutere tingene i bestyrelsen. Heftigt nu og da. Men glædeligvis blev vi enige".
Og når Rigmor Berg ser tilbage, er der en ting, der særlig må betones:
"Havde det ikke været for vort gode, trofaste og altid loyale personale, var det aldrig gået. Det var vores store styrke - også når det så værst ud. At personalet sluttede op og turde tro på en ny fremtid. De ansatte i institutionen har deres store andel af æren for, at Vejlefjord stadig er på banen og nu kan passere tærskelen til sit næste århun-

drede - og den ære deler de med vores enestående direktør, Henning Muff, som ikke bare er dygtig på alle felter, men tillige et meget fint menneske". (Samtalen med Rigmor Berg fandt sted et par uger før Henning Muffs død).

Rigmor Berg siger det ikke selv. Men man fornemmer, at kampen for Vejlefjords bevarelse har kostet både slid og sved - og vel også et par tårer, når det så mest trøstesløst ud.
Samt hjerteblod!
Og mon ikke lidt af hjertet blev derude, da opgaven var løst??
"Det kan jeg vist ikke benægte", siger Rigmor Berg med et smil i de blide øjne.

Rigmor Berg.

Ny livskvalitet

Det handler basalt om livskvalitet.
Sådan var det, da Vejlefjords opgave i de første mange år bestod i at ruste sine patienter til at modstå lungetuberkulosens snigende anfald.
Livskvaliteten var i centrum, da Jysk Nervesanatorium i de samme omgivelser behandlede neuroser og andre nervøse lidelser. Og i dag er livskvalitet fællesnævneren for den indsats, der udføres for at genoptræne hjerneskadede patienter.
I erkendelse af, at mennesker, som på den ene eller anden måde har pådraget sig en hjerneskade, sjældent eller aldrig vil være i stand til at genvinde fuld mental førlighed, udtrykkes Vejlefjords formål som genoptræningscenter i dag således, at det handler om at gøre den hjerneskadede og dennes pårørende i stand til via erkendelse, viden og kunnen at genskabe en meningsfyldt tilværelse.
Og det defineres mere præcist med konstateringen af, at målet for arbejdet er at gøre den enkelte patient i stand til at *leve med* sin skade via *erkendelse* og *accept* af dens følger, at blive i stand til at *udvikle* og *udnytte* egne ressourcer, at kunne *tilrettelægge* sin hverdag med et indhold, der findes tilfredsstillende og at få *nyt* perspektiv i livet.
Altså livskvalitet - livskvalitet *trods alt*, forstået som det optimale mål af livskvalitet i forhold til omstændighederne.
Den citerede målsætning gælder specifikt for genoptræningen i den såkaldte H-afdeling for voksne hjerneskadede, men kan uden videre siges at udtrykke målet for den samlede virksomhed, hvad enten denne foregår i form af udvikling af nye behandlingsfilosofier og -metoder internt og eksternt, i det praktiske genoptræningsarbejde med voksne patienter i H-afdelingen, med unge patienter (17-25 år) i "Fjordbo-projektet", i kursusafdelingen eller i de administrative og servicerende organer. Vejlefjords hele organisation er målrettet på den opgave, man har sat sig: at medvirke til at skabe øget livskvalitet for dem, der søger hjælp på centret.

"Center for udvikling og genoptræning" er Vejlefjords egen betegnelse for den virksomhed, som i dag udfolder sig i de smukke omgivelser ved Vejle Fjord.
Det leder frem til en nøjere definition af, hvad der i terminologien er udvikling, og hvad der er genoptræning.

Udviklingsafdelingen under ledelse af udviklingschefen, cand. med. Kjeld Fredens, beskæftiger sig med løbende at udvikle nye projekter i relation til hjerneskadeproblematikken, således at Vejlefjord Center konstant er ajour med de nyeste erfaringer indenfor hjerneforskningen. Helt aktuelt kommer det til udtryk i forberedelsen af et projekt med henblik på de såkaldte piskesmældsskader, som der i de seneste år har været fokuseret på i stigende omfang. Udover udviklingsindsatsen er det afdelingens opgave at dokumentere genoptræningsindsatsen videnskabeligt, at arrangere kurser for internt og eksternt personale med henblik på løbende opkvalificering af behandlingsindsatsen, herunder også at medvirke til faglig opnormering af det såkaldte "frontpersonale", som ude i kommunerne følger op på genoptræningsindsatsen, når patienten er tilbage i hverdagen.

Endvidere har udviklingschefen det overordnede ansvar for behandlingsindsatsen i "Fjordbo"-projektet for patienter i alderen 17-25 år, hvor psykolog Inge Lorenzen er daglig leder. Afdelingen er etableret i den tidligere inspektør-villa og tilbyder optræningskurser af 6-9 måneders varighed for unge patienter, hvoraf et flertal er indlagt med følger efter trafikulykker.

Vejlefjord Centers kerneydelse er – uændret fra starten for femten år siden – den genoptræning, der tilbydes voksne hjerneskadede i H-afdelingen. H'et er en reminicens fra neurosetiden, da den dengang nyetablerede afdeling toges i brug til hjerneskadebehandlingen og derfor fik kendebogstavet H, mens afdeling N modsvarende var betegnelsen for neurose-afdelingen.
H-afdelingens leder er chefpsykolog Grethe Damgaard.
Behandlingstilbuddet fra H-afdelingen er landsdækkende med udgangspunkt i det frie sygehusvalg, evt. ved kautionsbevilling eller kommunal bevilling via sociallovgivningen. Der modtages personer med følger efter pludselig opstået hjerneskade, hvad enten denne har baggrund i apoplektiske tilfælde (blodprop i hjernen eller hjerneblødning), i såkaldte kranietraumer som følge af trafikulykker eller arbejdsskade, i skader som følge af iltmangel (hjertestop, drukneulykker, kulilteulykker) eller som følge af hjerneinfektioner eller godartede svulster.
I afdelingens oplistede forudsætning for indlæggelse hedder det, at der fordres lægehenvisning, at de diagnostiske forhold er afklarede, at der er tale om forholdsvis nyskadede, og at der forudsættes ikke at være misbrugsproblematik eller psykiatriske lidelser i kombinati-

on med skaden. Endvidere må den skadede være selvhjulpen, motiveret for træning og have udsigt til at kunne opnå fremskridt gennem behandlingen.
De ovennævnte visitationsregler tilstræber at fastslå den enkelte patients umiddelbare egnethed til deltagelse i et genoptræningsforløb.
Når dette skønnes at være tilfældet, indkaldes patienten til en ambulant forundersøgelse sammen med eventuelle pårørende, en undersøgelse, der har til formål at fastslå skadesfølgernes art og omfang, patientens ressourcer og behov og tilstedeværelsen af den fornødne motivation.

Når visitationen og forundersøgelsen er forløbet med positivt resultat, indkaldes patienten til genoptræning. Den foregår under et ophold af tre måneders varighed - efterfulgt af en opfølgningsperiode på et år med bl.a. tre dages efterbehandling efter seks måneder med deltagelse af pårørende.
Der indkaldes 21 patienter pr. genoptræningsophold. Det sker fire gange om året, således at man når op på 84 individuelle genoptræningsforløb pr. år.
Behandlingen foregår i tre teams med 7 deltagere i hvert, og heraf arbejder eet team specielt med afasi og kommunikationsvanskeligheder.
Hvert team består af 1,5 neuropsykolog, to personer fra afdelingen (sygeplejerske/socialpædagog), en ergoterapeut, en fysioterapeut, 1/3 socialrådgiver og - for afasi-team´et - en talepædagog. Yderligere er på tværs af team-inddelingen tilknyttet en værkstedsmedarbejder. Et særligt VFO-team (visitation, forundersøgelse, opfølgning) har følgende specialist-sammensætning: to psykologer, en halv fysioterapeut, en halv ergoterapeut og en halv socialrådgiver. Det er formentlig overflødigt at påpege, at når visse funktioner er opmålt i brøker, er det for at anskueliggøre omfanget af det timeforbrug, der er tale om på de enkelte felter.

Behandlingen foregår i heldøgnsregi. Patienterne indlogeres på enkeltværelser. Træningsprogrammet forløber over skemalagte timer fra kr. 8,30 til kl. 15,30. Behandlingen omfatter i hovedpunkter træning af intellektet, praktisk træning, herunder værkstedstræning, fysioterapeutisk træning og fysisk træning, social træning, gruppesamtaler, individuelle "jeg-støttende" behandling samt undervisning.
Genoptræningsdeltagerne skal selv renholde deres værelser, sørge

for tøjvask og indgår i turnus med opgaver som borddækning og afrydning i forbindelse med aftensmåltidet.
Der lægges vægt på, at deltagerne i weekends og fritid selv er aktive med hensyn til diverse arrangementer som udflugter eller andre aktivitetsformer i og udenfor centret. I denne forbindelse er man opmærksomme på bl.a. opøvelsen i normal social adfærd.
Det er den gennemgående filosofi, at hele opholdet på Vejlefjord - den skemalagte genoptræning såvel som fritidsaktiviteter m.v.- skal medvirke til at gøre genoptræningsdeltagerne i stand til at anvende de indhøstede færdigheder og erfaringer direkte, når de er vendt tilbage til deres hjem og hverdag. Det gælder både det teoretiske indhold og det praktiske. Erfaringerne viser, at der i klientellet af genoptræningsdeltagere er forholdsvis mange med en håndværkspraktisk baggrund. Det er et klart tilkendegivet formål, at de efter deres genoptræningsophold skal være rustet til bedre at kunne udfolde sig med de vante aktiviteter, end tilfældet var før indskrivningen.

Det er en afgørende filosofi bag genoptræningen, at deltagerne selv i videst muligt omfang skal inddrages i planlægning og løbende vurdering/revurdering af optræningsforløbet. Derfor inddrages deltagerne personligt og aktivt i at få formuleret deres forventninger til opholdet og målet for den individuelle behandling, ligesom de sættes grundigt ind i Vejlefjords fysiske rammer, personalegruppernes forskellige funktioner og får præsenteret de øvrige deltagere på holdet.
Der lægges tillige vægt på i videst muligt omfang at få inddraget den enkelte patients nærmeste pårørende i behandlingsforløbet. Derfor arrangeres midtvejs i opholdet et pårørende-kursus af en uges varighed, ligesom pårørende deltager i opfølgningskursus 6 måneder efter udskrivningen.

Inddragelsen af pårørende i genoptræningsforløbet foregår i et samarbejde med den tilknyttede faglige uddannelsesafdeling, der forestås af Asbjørn Kurup. Her afvikledes i 1999 kurser med deltagelse af 800 kursister og 700 overnatninger i forbindelse hermed.

Så er der tilbage at nævne, at Vejlefjord siden starten som genoptræningscenter for hjerneskadede foreløbig har haft 1009 personer til genoptræning på tremåneders-ophold.

Ministeren blev selv patient

Når Vejlefjord i perioden 1979-82 havde anliggender af så stor vigtighed, at de krævede forelæggelse for indenrigsministeriet og resort-ministeren personligt, vidste man, at det var en kompetent, vidende og positivt indstillet politiker, der sad ved bordenden i indenrigsministeriet.
Henning Rasmussen - elektrikersønnen fra Viborg, der i 1993-94 nåede samfundets højeste post som formand for Folketinget - var indenrigsminister og justitsminister i det fjerde ministerium Anker Jørgensen 1979-81 og indenrigsminister i Anker Jørgensens femte ministerium 1981-82. Tidligere, 1964-79, var han borgmester i Esbjerg.
Som indenrigsminister havde Henning Rasmussen sundhedsvæsenets institutioner, bl.a. Vejlefjord, under sin embedsførelse.
Tilfældet ville, at Henning Rasmussen senere - i 1996 - selv blev indlagt til behandling og genoptræning på Vejlefjord ...

Det er en historie, der er værd at fortælle. Ikke absolut en lykkelig beretning, men så dog en beretning, der fortæller meget - og meget positivt - både om Vejlefjord og om den tidligere minister og folketingsformand.
Henning Rasmussens enke, socialrådgiver, fru Ebba Rasmussen, Esbjerg, har indvilget i at fortælle den til denne bogs forfatter.
Den handler, glædeligvis, først og fremmest om mange gode og lykkelige år, hvor de to skolekærester fra Viborg, oplever at se mange livsmål realiseret - Henning Rasmussen i arbejderbevægelsens højskolevirke og i politik, Ebba Rasmussen direkte engageret i det sociale omsorgsarbejde.
Der var bud efter Henning på mange felter - i kommunalpolitisk arbejde, i vælgerforeningsvirke og som folketingskandidat, senere folketingsmedlem.
Da han tidligt blev tilbudt en ministerpost og takkede nej, sagde daværende udenrigsminister Per Hækkerup, at det var klogt, for "Henning er et alt for fint og beskedent menneske til livet på Christiansborg".
At Henning kunne klare udfordringen, er eftertiden ikke i tvivl om. Det dokumenterede han både i rollerne som indenrigsminister og justitsminister og sidenhen på den høje post som folketingsformand.

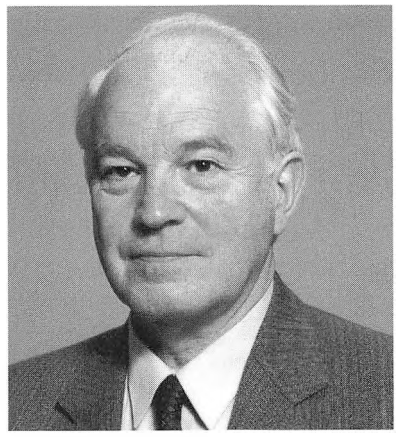

Henning Rasmussen (Privat)

Men ikke alt var bare lykke og fremgang. Helbredet begyndte at volde knuder både for Ebba og Henning. Ebba, der selv var blevet opereret for en ondartet polyp, glemmer ikke den søndag i vinteren 1992, da Henning kom syg hjem. Han havde på vegne af sig selv og sine gruppekolleger fra Ribe amt, Helge Mortensen og Henrik Dam Kristensen, skrevet et læserbrev til "Aktuelt" vedrørende formandsspørgsmålet i Socialdemokratiet. Han havde været ude for at få brevet underskrevet af partifællerne og kom hjem og måtte have læge tilkaldt omgående. Det blev til indlæggelse pa Esbjerg Sygehus - og konstateringen af en kræftsvulst i maveregionen. Den hurtigt efterfølgende operation lykkedes, Henning Rasmussen kom sig og kunne året efter påtage sig det høje embede som formand for Folketinget.

Men så kom tilbagefaldet. I 1995 måtte Henning igen på operationsbordet. Han var sin natur tro optimistisk. Hvis jeg kan være så heldig som sidste gang og få tre nye gode år, så er det godt, sagde han før operationen. Den blev gennemført og efterfulgt af tre kemobehandlinger, som Henning havde svært ved at tåle. Han blev stærkt svækket, og Ebba har i dag den formodning, at tilstanden måske blev kompliceret som følge af mindre blødninger og blodpropper. For det kneb efterhånden også med førligheden.

Og så stødte ulykken til! Juleaftensdag 1995 skulle Henning og Ebba besørge et par ærinder og kørte afsted fra hjemmet på Klintevej 9 i Esbjerg. Føret var dårligt efter snefald, og et sted på vejen nær hjemmet gik det galt. Bilen kom i skred og tørnede mod en traktor i modsatte vejbane. Ved sammenstødet blev Henning, der sad på passagersædet foran, kastet fremad og ramte trods den ringe hastighed

instrumentbrædtet med hovedet. En kraftig hjernerystelse var følgen.

Det i og for sig banale uheld, der efterfølgende blev betegnet som "hændeligt", førte til en yderligere mærkbar svækkelse af Hennings tilstand. Han, der tidligere havde kunnet orientere sig om verdenshjørnerne i en hvilken som helst fremmed storby ved blot at se på sol eller stjerner, mistede næsten totalt orienteringsevnen, han fik dobbeltsyn og var næsten ikke i stand til at gå.
Der blev gjort genoptræningsforsøg på sygehuset i Esbjerg - senere måtte Ebba selv påtage sig arbejdet hjemme i villa´en. Fremskridtene var få og små.
Så kom Ebba til at tænke på Vejlefjord. Her var der nu genoptræningscenter, og hun havde selv i sit sociale arbejde gjort klienter opmærksom på dette sted. Det måtte være noget for Henning!
Som tænkt så gjort. Der var ventetid, men så blev der uventet plads som følge af et afbud. 15. september 1996 påbegyndte Henning et tre måneders genoptræningsophold på Vejlefjord.

Det blev en god tid, der nu fulgte. Henning blev godt akklimatiseret i de smukke omgivelser, og han fik medpatienter at interessere sig for - og føle omsorg for. Og i weekend´erne kom Ebba på besøg, og nu kunne de efterhånden gå længere og længere ture sammen i den vidunderlige natur.
Og som noget andet væsentligt: Dobbeltsynet forsvandt og orienteringsevnen bedredes mærkbart - ikke mindst takket være Hennings vilje til at lægge kræfter i genoptræningen parret med det gode behandlingsprogram på Vejlefjord.
Jeg tror, at det var selve livet på Vejlefjord, samspillet med personale og medpatienter, der også satte positive spor. Henning følte, at der var brug for ham - også i henseende til at støtte og opmuntre andre patienter. Her fandt han med sin dybe sociale indstilling sit gamle jeg, siger Ebba.

Så ramte ulykken for anden gang.
Mens Henning var på Vejlefjord, begyndte Ebba at føle sig sløj. I løbet af få uger tabte hun sig med 10-12 kg. Var det den gamle sygdom, der var kommet tilbage?
Ebba blev tilrådet hospitalsindlæggelse. Og hun besluttede sig for at søge indlæggelse på Vejle Sygehus. For at være tæt ved Vejlefjord og Henning.
Det er svært at holde tårerne tilbage, når Ebba taler om indlæggel-

sen i november 1996. Hun ankommer til Vejlefjord dagen før, den 12. november, for at overnatte og tilbringe aftenen sammen med Henning.
I aftenens løb må hun ledsage ægtefællen til Vejle Sygehus, hvor han bliver indlagt akut. Kræften er på spil igen!
Da ambulancefolkene bar Henning ud gennem forhallen på Vejlefjord, løb en medpatient ved siden af båren og råbte:"Nej, nej, I må da ikke rende med vores lille far! Hvad skal der så blive af os??".

Efter nogle dage på sygehuset blev Henning opereret - for tredie gang. Ebba glemmer aldrig operationsdagen og især ikke besøget af operationslægen, som bagefter stillede sig i døren til hendes stue og kort og godt forkyndte: "Vi har opereret Deres mand. Jeg vil ikke give ham mere end højst tre måneder at leve i! Men De skal ikke sige det til ham, for han har sådan en stærk livsvilje" ...
En barsk salve, men desværre korrekt.
Henning døde på Esbjerg Sygehus den 4. marts 1997.
Forinden havde han kunnet tilbringe et par måneder i sit hjem - bl.a. julen og nytåret - samt få den gode nyhed midt i ulykken, at Ebbas vægttab ikke skyldtes et kræftangreb, men en akut allergisk lidelse.

Henning kunne som følge af sygdommen ikke fuldføre det fulde tre måneders genoptræningsprogram på Vejle Fjord. Knap to måneder blev det til, og af gode grunde kunne han heller ikke deltage i de efterfølgende evalueringer.
Men hans ophold blev alligevel evalueret!
Det skete i et brev til ham fra det team, han var tilsluttet på Vejlefjord. I brevet hed det bl.a.:

Vi oplever, at du har efterladt et stort tomrum på holdet. De øvrige deltagere savner dig - og det gør personalet også. Vi lærte at sætte stor pris på din konstruktive og positive indstilling. Den var en gevinst for hele holdet, og den havde afsmittende virkning.
Vi savner din omsorgsfuldhed og opmærksomhed over for andre, dit behagelige varme væsen og din humor. Du var bange for, sagde du, at du måske skulle blive "for dominerende". Det blev du ikke på den måde, du frygtede, men du blev et naturligt samlingspunkt, og vi glemmer aldrig din menneskelighed, din følsomhed og ægte beskedenhed. Vi er taknemlige for, at vi fik lov til at lære dig at kende ...

Brevet fra Vejlefjord var en af den tidligere ministers og folketingsformands sidste glæder i livet.

På sikker kurs

I dag er Vejlefjords logo to bøgeblade, der i deres forårsgrønne kulør understøtter motto´et "ny grokraft".
Og på Vejlefjord og i bestyrelsen kan man glæde sig over, at der er mere end symbolik i logo´et, skabt af grafikeren Asbjørn Lønvig. Det udtrykker også håndgribelige kendsgerninger. Ny grokraft! Jovist. Det kan man demonstrere i rigt mål.
For det første er genoptræningscentrets pladsmæssige ressourcer løbende beslaglagt, således at man må operere med en venteliste.
For det andet har man mange gode og solide eksempler på genoptræningens positive følger.
Og for det tredie hviler genoptræningscentret og kursusvirksomheden på en sund driftsøkonomi, der skaber dækning for det store personale og tilvejebringer balance i den samlede drift - herunder afskrivninger til de store bygnings- og indretningsmæssige investeringer, som har måttet foretages i løbet af de femten år, den nye virksomhed nu har bag sig.
Vejlefjord Centers omsætning tangerer i jubilæumsåret de 35 millioner kroner. Der er ikke færre end 81 ansatte i virksomheden, hvilket indebærer, at to trediedele af omkostningerne skriver sig til lønkontiene.

Den daglige virksomhed er delt op på tre hovedområder: 1) udviklings- og genoptræningsvirksomheden, 2) kursusvirksomheden og 3) administrationen.
Udviklings- og genopræningsvirksomheden er Vejlefjord Centers nøgleområder og er som sådan beskrevet i et foregående kapitel.
Kursusafdelingen ledes af kursuschef Olav Jonas og er særdeles aktiv. Det dokumenteres af følgede tal fra 1999: 6500 overnatninger ialt, og derudover godt 5000 kursister på dagkursus uden overnatning.
Efter den seneste udbygning i 1996 kan centret tilbyde 48 værelser eller 68 senge, idet nogle af værelserne er dobbeltværelser.
Ud over kursusvirksomheden udlejer man lokaler til forretningsmæssige og private aktiviteter i form af weekends, privatfester m.v..
Alene i 1999 bespiste man 4000 personer i forbindelse med private arrangementer.
Herudover tilbyder man via et undervisningsteam særlige kurser på

institutionen eller andre steder efter ønske. Dertil kommer forskellige former for sommerhøjskoler eller ferieophold for grupper. Andre arrangementer er kulturbegivenheder som pinseudstilling med pinsemorgen-arrangement, højskoleweekends forår og efterår - bl.a. under kodenavnet "Pusterum" o.m.a.. Salgsslogan´et er ligetil: Midt i landet - midt i skoven! Så har man fået alle herlighedsværdierne med!

Administrationsafdelingen under ledelse af administrationschef Palle Møller Nielsen servicerer de øvrige afdelinger i institutionen og udfører de administrative/regnskabsmæssige funktioner i et samspil med administrerende direktør, der på den måde sikres mest muligt råderum til at repræsentere centret udadtil og sikre samarbejdet med ministerier og styrelser og kommunale og amtslige myndigheder. Under økonomifunktionen sorterer også de øvrige serviceringsopgaver: køkkenet, der ledes af en køkkenchef med fire kokke/økonomaer i sit regi, serveringspersonale samt i værelsesfløje, kursuslokaler, fælleslokaler m.v. en oldfrue med stuepiger og rengøringspersonale. Dertil kommer en teknisk afdeling med pedel og institutionens egne håndværkere, maler, snedker og tømrer, samt personale til varetagelse af arbejdet i skov og park.

I de senere år er der påny foretaget udskiftninger i bestyrelsen. Den fremtræder i jubilæumsåret i følgende sammensætning:
Amtsrådsmedlem, direktør Bjarne Albæk, Ejstrupholm, formand, stadslæge, dr. med. Claus Lundstedt, København, næstformand, samt endvidere organisationschef Keld Skov, København, læge Hans Iver Enemark, Tinglev, amtsrådsmedlem Ingerlise Paustian, Fåborg, amtsdirektør Niels Højberg, Viborg, professor, dr. med. Troels Staehelin-Jensen, Aarhus, folketingsmedlem Karen Klint, Vejle, samt socialrådgiver Hanne Noringriis som medarbejdervalgt medlem af bestyrelsen.

Med Vejlefjords position i det danske behandlingssystem, den udprægede tillid og anseelse, centret nyder hos sine brugere i kommuner og amter, og en klar vilje til at holde kurs mod en kommende tids opgaver og udfordringer er der god grund til at forvente, at "Slottet i Skoven" vil være på banen i det danske sundhedssystem langt ud i den fremtid, der venter i et nyt århundrede og et nyt årtusinde.

Efterskrift

Som forfatter af denne jubilæumsbog om Vejlefjord gennem hundrede år skylder jeg tak til flere sider for god og uvurderlig støtte.
Tidsrammen har været sådan, at bogen måtte skrives inden for ca. tre uger, og det lader sig ikke gøre, hvis ikke researchen forud kan udføres på baggrund af umiddelbart tilgængeligt materiale og hurtige og præcise oplysninger.
Tak derfor til Vejlefjord Centers bestyrelse og administration samt ledende medarbejdere for et godt og velfungerende samarbejde samt stor hjælpsomhed.
Tak også til Vejle Bibliotek og Vejle Byhistoriske Arkiv for god assistance i henseende til at tilvejebringe historiske fact´s såvel som litterære kilder til belysning af kampen mod tuberkulosen og livet på sanatorierne. Endvidere til Stouby Lokalarkiv og til skovfoged Lars Aage Hansen og Else Hansen, Stouby.
Tak til tidligere formand, fhv. amtsrådsmedlem Rigmor Berg, Skærbæk, for nyttige og præcise oplysninger om Vejlefjords overgang fra nervesanatorium til genoptræningscenter. Og tak til fru Ebba Rasmussen, Esbjerg, for åbenhjertighed i det afsluttende interview om ægtefællen, tidl. indenrigsminister og folketingsformand Henning Rasmussens indlæggelse på Vejlefjord Center i 1996.
Tak endvidere til forfatterinden, tidl. museumsinspektør Erna Lorenzen, Aarhus, og til sekretær Ane Alstrup, København, for oplysninger og udlån af private fotos fra livet på sanatoriet i trediverne.
Også tak til Steno-Museet ved Århus Universitet for stor hjælpsomhed.
Ligeledes tak til mange enkeltpersoner, der har bidraget med nyttige oplysninger.
Tak først og sidst til Vejlefjords bestyrelse og ledelse for den spændende opgave, det har været at beskrive dette stykke Danmarkshistorie om en flot hundredårig indsats i dansk folkesundheds tjeneste.

Vejle, februar 2000

Vagn Nygaard

Netop som manuskriptet til denne jubilæumsbog blev afleveret til bogtrykkeriet, indløb meddelelsen om, at direktør Henning Muff var afgået ved døden på Vejle Sygehus efter længere tids sygdom. Budskabet blev modtaget med sorg og dyb beklagelse overalt – i Vejlefjord Centers bestyrelse, i lederkredsen og blandt personalet, der mindedes sin afholdte chef ved en sørgehøjtidelighed samme dags formiddag.

eplejehistorisk Museu
04835

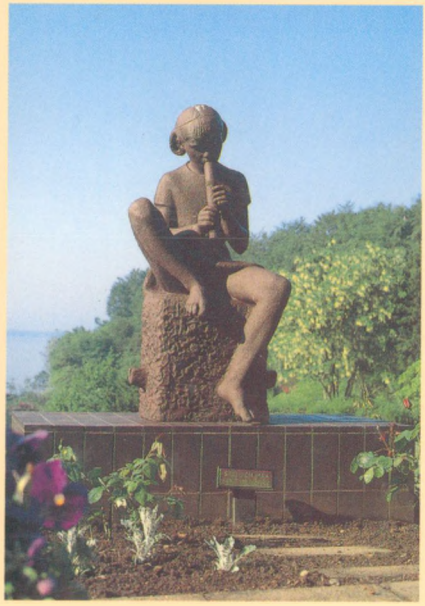

»Ingen kommer sig
uden at ville det«

57 år som tuberkulosesanatorium
– Danmarks første –
30 år som nervesanatorium
nu center for udvikling og genoptræning

ISBN 87-987263-1-5